

ŚRAUṬĀ SŪTRA OF ĀPAŚTAMBA

BELONGING TO THE

TAITTIRĪYA SAMHITĀ

WITH THE

COMMENTARY OF RUDRADATTA

EDITED BY

"

DR. RICHARD GARBE

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF KINGS

VOLUME II.

PRAŚNAS 8-15

CALCUTTA :

PRINTED BY J. W. THOMAS, BAPTIST MISSION PRESS,

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57 PARK STREET.

1880.

16005

TABLE OF CONTENTS.

Havirgāhā-sacrifices.

Vol. I.

māsau	Prašna	1—1	
ka	"	4	
ṛ	"	5	
alheya	"	"	Kand 26—29.
	"	6	
pa-thāna	"	"	" 16—31
ubandha	"	7	

Vol. II.

a	Prašna	8	
deva	"	"	Kand 1—4.
praghāsa	"	"	" 5—8
alha	"	"	" 9—19.
ṛiya	"	"	" 20—22
ā	"	9.	

Soma-sacrifices.

Prašna 10—13.

savana	"	10—12.	
apdina Savana	"	13.	Kand 1—8.
Savana	"	"	" 9—25.
ṛṣiṅ, Atirātra, Ap-			
Aikāśina	"	14	" 1—12.
, Pañchahotar, Shaḍ-			
iptahotar, etc.	"	"	" 13—15.
chitta	"	"	" 16—31.
	"	15.	

श्रीम ॥

अथ नित्यत्वमामान्याद्भुविर्धनमामान्याश्चातुर्मास्यापि व्याचष्टे ॥

अक्षय्यं ह वै चातुर्मास्ययाजिनः सुकृतं भवति । १ ।

चतुर्षु चतुर्षु मासेषु भवानि चातुर्मास्यानि वैश्वदेवादीनि । तैः समु-
दितैरिष्टवतोऽल्पकालिकेन भोगेन क्षपयितुमशक्यं पुण्यं भवतीति ।
नित्यत्वेऽप्येषां फलोपन्वासः पशुवन्धवदेव प्रत्येतव्यः ॥ नित्यत्वं चैषां
माह्वानेषु चतुर्होत्रादिविधिष्वनेकत्र नित्यैः समभिव्याहारात् । सूच-
कृता च नित्याधिकारे वचनात् । आश्वलायनेन च दर्शपूर्णमासा-
यामि । ष्टपशुचातुर्मास्यैरिति नित्यानुक्रमे पाठात् । तथा च बौधा-
यनेन यावज्जीवप्रयुक्तानि चातुर्मास्यानि स्युरिति यावज्जीवाभ्यास-
वनात् । भारद्वाजेनाप्यादौ फलाननुबन्धेनामून विधाय ततः का-
चातुर्मास्यानि व्याख्यास्याम इति नित्यकाम्यविभानप्रदर्शनाच्च ॥

आश्वलायन्यां पौर्णमास्यां चैत्र्यां वा वैश्वदेवेन यजते । २ ।

आश्वलायनेन विश्वदेवसंबन्धात् तैरिष्टत्वेन पुराकल्पश्रद्धां च
पर्वणः समाख्या वैश्वदेवमिति । तेन चैत्रफाल्गुनशुक्लपौर्णमास-
सयोरन्तरस्य पौर्णमास्यां यजेत । भारद्वाजबौधायनाभ्यां तु
पि पर्वणाशुक्लपौर्णमासे प्रयोगो द्वादशाहेनापवर्गशोभः ॥
आश्वलायनस्य चापवर्णमासपक्षे संवत्स्रानि तेषां श्रद्धात्

भावः ॥

निवर्तनमन्ते वपनमिति । तथा अथ यदि द्वादशाहचातुर्भास्याः
 यत्क्यमाणः प्रतिपदि वैश्वानरपार्जन्याभ्यामिष्ट्वा द्वितीये वैश्वदेवे
 द्वितीये चतुर्थे चोपरस्य पञ्चमे वरुणप्रघासैः षष्ठे सप्तमे चोपरस्या-
 ष्टमे नवमे च साकमेधा दशम एकादशे चोपरस्य द्वादशे शुना-
 धीरीया त्रयोदशे पशुरिति । संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः
 संवत्सरमेव यजत इति विज्ञायत इति ॥ बौधायनस्याह नक्षत्रप्रयोग
 उदगयन इत्येके उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे प्रयुञ्जीतेति ।
 तथा द्वादशाहे ऽपि चातुर्भास्यैर्यजेत प्रथमायां वैश्वदेवेनेष्ट्वा चतुर्थ्यां
 वरुणप्रघासैरष्टम्यां नवम्यां च साकमेधैर्द्वादश्यां शुनाधीरौषपरुषप
 श्रजेतेति विज्ञायत इति ॥ केचित्तु यथाप्रयोगमित्यौपमन्यव इत्य-
 जेन बौधायनवचनेनार्वागपि द्वादशाहाद्यावत्प्रयोगभाविना काले
 चातुर्भास्यापवर्गा ऽभिहित इति मन्यन्ते । तदयुक्तं प्रयोगकालावधि-
 कब्रह्मचर्यनियमपरत्वात्तस्य । तच्च पूर्वापरपर्यालोचनयैवाश्वसानमि-
 त्यसं वित्तरेण ॥

पूर्वस्मिन्पूर्वणि पञ्चहोतारं मनसानुद्भूत्याहवनी
 सग्रहं हुत्वान्वारम्भणीयामिष्टिं निर्वपति वैश्वानरं
 शकपालं पार्जन्यं च चरुम् । ३ ।

पूर्वे पर्वेति अतुर्दश्याभिप्रेता न पञ्चदशौ पूर्वसूचणे तस्या
 वचनात् । पञ्चदश्यां वैश्वदेवेन यजत इति लिङ्गात् शोभते
 साख्येति लिङ्गात् । अन्वारम्यन्ते ऽगया चातुर्भास्यानौत्या
 नौत्याः अन्वारपार्जन्या । वैश्वानरस्य चाग्निवैश्वानरो ऽवेतेति

पुनराधेये । न पञ्चहोचन्वारम्भणीययोः समानाग्निं उभयोरप्या-
रम्भार्थयोः स्वतन्त्रत्वात् वैश्वानरपार्जन्या पञ्चहोता च नाभ्वावर्ततेति
पृथगुपादानाच्च ॥

वैश्वानरो न ऊन्या पृष्टो दिवोति वैश्वानरस्य या-
ज्यानुवाक्ये ॥ पर्जन्याय प्रगायत दिवस्पुत्राय मीढुषे ।
ॐ नो यवसमिच्छतु ॥ अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः
स्तुहि पर्जन्यं नमसाविवास । कनिक्रदद्दृषभो जोरदानू
रेतो, दधात्वोषधीषु गर्भमिति पार्जन्यस्य ॥ हिरण्य
मरे ददाति धेनुं पार्जन्ये । सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते । ४ ।

प्राचीनप्रवणे वैश्वदेवेन यजते । ५ ।

प्रवणे यजते पूर्वस्मिन्नेव देवे देशान्तरे वा साधारणनिर्देशात्
प्राघासेषूदवसाननियमाच्च । सत्याषाढस्याह प्राचीनप्रवणे वैश्व-
यजेतोदवसाय वेति ॥

वैश्वन्धवज्ञाहपत्यादग्निं प्रणयन्नीयतहोमं जुहो-
। ६ ।

वैश्वदेवाद्यागूर्याप उपस्युग्र परवन्धस्त्वावृताहवनीयं प्रणयति ।
नीयतहोमं जुहोति । पूर्वा यत्सन्नपरो भवासीति लिङ्गविरोधा-
भावः ॥

जर्णावन्तं प्रथमः सीद् योनिमिति हेतुरभिज्ञाया-
ह्यनीयायतन जर्णास्तुकां निधाय तस्यामग्निं प्रतिष्ठा-
पयति । ७ ।

पुनर्जर्णास्तुकायष्टणात्संभारान्तराणि परिसंख्यातानि भवन्तीति । तस्या-
मग्निं प्रतिष्ठाप्य समानमातिमुक्तिभ्यः ॥

मानुस्तरवेदिके पाशुकं प्रणयनं विद्यत इत्यपरम् । ८ ।

अनुस्तरवेदिक इति वचनात् उत्तरवेदिमति वरुणप्रघासतन्त्रे महा-
हविषि च नित्यं पाशुकं प्रणयनम् ॥

अग्नीनन्वाधाय शाखामाहृत्य वैश्वदेव्यां अग्निं
वत्सानपाकरोति । ९ ।

आमावास्ततन्त्रतामस्य पर्जन्यः ख्यापयितुमन्वन्वाधानादेरनुक्त-
तत्र च वैश्वदेविकं हविः । विश्वेभ्यो देवेभ्यो देवभागं विश्वेभ्यो-
भ्यः श्रद्धो दुहाना इत्यादयो विकाराः प्रत्येतव्याः ॥

प्रसूमयं बर्हिः प्रस्तरश्च । १० ।

प्रसूः पुष्यम् । तद्वक्तो दर्भा लाव्या इत्यर्थः । ननु श्रमयं
त्यादिवर्हिर्दृष्टेनैव प्रस्तरस्यापि सिद्धे ग्रहणे किमर्थं पृथक्
ग्रहणम् । परमतनिगार्थमिति ब्रूयात् कल्पान्तरकारैः कैचि-
तरस्य प्रसूमयत्ववचनात् । आदरार्थं वा ब्राह्मणप्रतिब्राजकस्य
यथा प्रस्तरेण परिधिना सुखा वेद्या च वर्हिषेत्यादौ ॥

वेधा संनद्धं पुनरेकधा । ११ ।

तदेतदुभयात्मकं बर्हिर्बहुनिधनोपपन्नमपि प्रथमं चेधा विभज
सुंमञ्च चीनपि तावभागान्पुनरेकधा संनञ्चतीत्यर्थः ॥

तस्मिन्मन्त्रः । १२ ।

तस्मिन्नेकधामंशने संनहनमन्त्रः । प्रथमानि तु संनहनानि तृष्णीं
भवन्ति । तत्र चो (संनद्धस्य बर्हिषः प्रस्तररहितौ भागौ । प्रथमं
बर्हिर्मन्त्रेण संभृत्य तयोः प्रस्तरवन्तं भागं बर्हिर्मन्त्रेण प्रस्तरमन्त्रेण
चात्याधाय ततः सर्वं संनहनमन्त्रेणैकधा संनञ्चति ॥

तथेधः । १३ ।

तथेधो ऽपि प्रसूमयः पुष्पितघाखाद्दृशादाहार्य इत्यर्थः ॥

चयोदिण्तिदारुः । १४ ।

गतः ॥

चीन्कलापान्संनञ्चैकधा पुनः संनञ्चति । १५ ।

तत्रापि प्रथममष्टाभिरष्टाभिः सप्तकेन च तृष्णीं चीन्पुञ्जान्संनञ्च
ततस्तान्संनहनशुद्धये मन्त्रेण संभृत्य ततः संनहनमन्त्रेणैकधा संन-
ञ्चति ॥

पूर्ववद्वैश्वदेव्याः सायंदौहं दौहयति । १६ ।

पूर्ववत् सांनायवत् । तत्र च यवाम्बा मायं स्वयंहेमः । इह वो
विश्वे देवा रमयन्तु गाव इत्यादयो मन्त्रविकाराः ॥

इति प्रथमा कण्डिका ।

श्वोभूते पाचसंसादनकाले पालाशं वाजिनपाचं
प्रयुनक्ति सूचं वा । १ ।

पाचं चमसं चमसेन जुहोति सूचा वेत्यनुवादात् । कंसं चमसं वेति
तु कल्पान्तरकाराः । न च तयोर्जुह्वधर्माः जुह्वत्कल्प इत्यवचनात्
पालाशवचनाच्च । तेन प्रातर्दोहपात्रैः सह प्रयोगः ॥

निर्वपणकाल आग्नेयमष्टाकपालमिति यथासमाह्ना-
तमष्टौ हवींषि निर्वपति । २ ।

राजसूयिकान्याग्नेयादीनि द्यावापृथिव्यान्तानि हवींषि समाह्नातानि
क्रमेण निर्वपति ॥

तेषां पौष्णान्तानि पञ्च संचराणि । ३ ।

संचरन्ति पर्वान्तराण्यपीति संचराणि पर्वचतुष्टयसाधारणानीति यावत् ।
यथा तत्र तत्र समाह्नातमेतद्वाह्यणान्येव पञ्च हवींषीति ॥

पिष्टानां पौष्णं अपयति । ४ ।

पिष्टैस्सण्डुलैस्त्र्यं चरुपुरोडाग्रगणन्यायेन प्रागधिवपनात् । पौष्णार्थानाम्
मपि पुरोडाशीयैः सह विभागः न चरुष्वैः पेष्यत्वमामान्यात्
उभयोश्च राशोर्यथाभागं व्यावर्तध्वमिति विभज्य देवतोपदेश
बहुत्वादिभञ्जानाम् । ततः पात्र्यां पिष्टेषु समुत्पेषु प्रणीताभिः संयुते,
च पौष्णार्थानां पूर्ववदिभागः ॥ तथा च भारद्वाजः सङ्घेतरान्पिनदि-
संयुतानां पिष्टानां पौष्णमपोद्धरतीति । सत्याषाढश्च संयुतान-
पिष्टानां विभागसम्बन्धे पौष्णमपच्छिद्य चरुकल्पेन अपयतीति ॥

तत्तथाधिअयणकाले चरुवद्यजुह्वतास्वप्सु पौष्णमेप्य अपयति ।
 कृपालोपधानकाले मृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यस्वेत्युहेनैककपाले
 ऽङ्गारानधूह्य प्रातर्दाहः ॥

तप्ते प्रातर्दोहे सायंदोहमानयति । ५ ।

माहताधिअयणानन्तरमानयति पुरोडाशमधिअत्यामिचावत्पयसां
 करोतीति लिङ्गात् व्यक्रोक्तत्वाच्च बौधायनेन ॥

यत्संवर्तते सामिक्षा । यदन्यत्तद्वाजिनम् । ६ ।

तच्च यद्वनीभृतं संपद्यते तदामिचाहविः । अत्रश्चित्तं तु वाजिनम् ।
 तत्रोभयमपि तद्यैवावस्थाप्य द्यावापृथिव्यस्याधिअयणादि करोति ॥

पशुवत्संप्रैषः । तथाज्यानि । ७ ।

पशुवदाज्येन दध्नादेहीति विकृतः संप्रैषः । तथाज्यानि चतुर्गृहीतानि
 भवन्ति पृषदाज्यवन्ति च ॥

पृषदाज्ये विकारः । महीनां पयो ऽसीति पृषदा-
 ज्यधान्यां द्विराज्यं गृह्णाति दिर्दधि सक्तदाज्यम् । ८ ।

पृषदाज्ये पृथगेव गृह्णाति न तु दधन्याज्यमानौय । तथा महीनां
 पयो ऽसीति पुनर्वचनाज्योतिरसीति मन्त्रो निवर्तते ॥ मादनकाले
 दधिस्थाली न साद्या कार्याभावात् । अभिघारणकाले मौस्यवजं
 तेषामन्तानामग्नेयविकारत्वात्सन्नेषामभिघारणं तृष्णौमितरेषां प्रात-
 र्दोहदामिचायाः ॥

उद्दासनकाल आमिक्षां संहृत्य द्वयोः पाचयोरुद्धृत्य
वाजिनैकदेशेनोपसिञ्चति । ९ ।

उद्दासनकाले मारुतोद्दासनानन्तरमामिक्षां सांनाय्यवदुद्दास्य संनह-
नाद्युपसेचनान्तं कृत्वा ततो द्यावाप्रथियमुद्दामयति ॥

अलंकरणकाल आज्येनैककपालमभिपूरयत्याविः-
पृष्ठं वा कृत्वा व्याहृतीभिर्हवींष्यासादयति । १० ।

व्याख्यानः ॥

उत्करे वाजिनम् । ११ ।

वाजिनं तु तृष्णीमासादयति न व्याहृतिभिर्न च प्रियेणेति प्रधान-
विर्मन्त्रप्रत्यासाद्यत्वादभयोर्मन्त्रयोः अप्रधानत्वाच्च वाजिनस्य । यथोः -
मष्टौ हवींषि निर्वपतीति ॥

पञ्चहोत्रा यजमानः सर्वाणि हवींष्यासन्नान्यभि-
मृशति । १२ ।

आमावास्ततन्त्रत्वादेव सिद्धे पञ्चहोतुः पुनरुपादानमितरमन्त्रप-
तिरुत्थानार्थम् । आगन्तुको ऽयमधिकः प्राकृतेभ्य इत्यन्ये । तद्
लैन्नाप्रवदभिर्मर्शनं मारुतस्य यथोक्तं भारद्वाजेन द्युत्तरस्यच
हेन्नाप्रविकारा इति ॥ सांनाय्यमन्त्रयोस्वामिन्नाद्यामूहे वप
व्याख्यातः । तस्यास्त्रोभयदोहविकारत्वं वरुणप्रघासेषु वृक्ष्यति ॥

पशुवन्निर्मथ्यः सामिधेन्यश्च । १३ ।

हवींष्यासाद्य पाण्डुरनिर्मथ्यः सामिधेन्यश्च सप्तदश ॥

नव प्रयाजाः । १४ ।

गतः ॥

चतुर्थोत्तमावन्तरेण पाशुकाश्चत्वारेो दुरःप्रभृतयः
प्रैषप्रतीकयाज्याः । १५ ।

प्रैषाणां प्रतीका आदयो याज्या येषां ते तथोक्ताः । तद्यथा दुरो
अयं आज्यस्य वियन्वित्याद्यनुमन्त्रणाश्चैषां पशुवदेव द्रष्टव्याः ॥

पशुवत्समानयनम् । १६ ।

चतुर्थाष्टमयोरित्यर्थः ॥

प्रचरणकाल उपांशु सावित्रेण प्रचर्य पूर्ववदेकक-
पालेन प्रचरति । १७ ।

पात्रामिलायाः सहस्रसहस्रदानम् । पात्रदद्यादेकस्माद्वा यागः ।
रतरस्माच्छेषकार्याणि हविरेकत्वात् । केचित्तु पात्रदद्याद्विद्विंशत्यग्नि-
वोदुरणस्यार्थवत्त्वाय । पूर्ववत् आदयणैककपालवत् ॥ यद्यप्ययमेव
सूक्तं सर्वैककपालानां तथापि तत्रैव धर्माणां सूत्रकृता प्रथमोक्ते-
रुदतिदेशः । ऊतानुमन्त्रणं चाग्नीषोमीयवक्त्रौम्यस्य आग्नेयवत्सावित्रस्य
आग्नेयवत्कारस्य । प्रत्यक्षात्प्रातास्त्रितरेषामनुमन्त्रणाः ॥

मधुश्च माधवश्चेति चतुर्भिर्मासनामभिरेककपालम-
भिजुहोति । १८ ।

गतः ॥

दक्षिणाकाले प्रथमजं वत्सं ददाति मिथुनौ वा
गावौ । १६ ।

प्रथमजस्तस्मिन्संवत्सर इति शेषः ॥

पृषदाज्यं जुह्वामानीय पृषदाज्यधानीमुपभृतं हत्वा
तेन नवानूयाजान्यजति । २० ।

गतः ॥

इति द्वितीया कण्डिका ।

अष्टावाद्याः पाशुकाः प्रैषवर्जम् । १ ।

आदितस्तावदष्टावनूयाजा मैषावरुणप्रैषवर्जम् । आदित एवाष्टौ
पाशुकैः समानास्ता एवैषां याज्याः त एव च ऊतानुमन्त्रण
इत्यर्थः ॥

उत्तमेनोत्तमम् । २ ।

नवमं त्वत्तमेनैकादशेनैव निगदेन यजति । अथवा प्राहृतेनोत्त
मेनेत्यर्थः ॥

देवान्यजेति प्रथमं संप्रेष्यति । यज यजेतीतरान् । ३ ।

एवं प्रकृतिवदेव संप्रेष्यति न पशुवत्संप्रेष्यतीत्यर्थः ॥ ननु मैषावरुणा
भावात् प्रैषवर्जमिति वक्ष्यात् प्रकृतिवदेव संप्रेषो भविष्यति तस्मि
मर्थमारम्भः । संधं तथा भविष्यति ॥ भ्रमस्तन्वः प्रादुः स्यात्

प्रकृतौ हि सर्वार्थेनाद्यसंप्रैषेण प्रातिखिकेन च द्वितीयेन मध्यमोक्त-
मद्योरेव द्वियजत्वं दृष्टम् । तथा पञ्चावपि तद्विकाराणामेव द्विय-
जत्वमुक्तं उत्तरयोर्विकारेष्विति । वक्ष्यति च पितृयज्ञे देवौ यजेति
प्रथममिति । तेनात्रापि तद्विकाराणां पञ्चमप्रभृतौनामेव द्वियजत्वं
न तु प्रथमविकाराणां द्वितीयवृत्तीयचतुर्थानामिति । तस्माद्भूमि-
वृत्त्यर्थो युक्तः पुनरारम्भः ॥

संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त । दिव्यं धामाशास्त इति
सूक्तवाकस्याशिषु होतानुवर्तयते । ४ ।

अथ पशुवद्भूनादि सहेपभृता पृषदाज्यधान्याः । सूक्तवाके तु
होता दिव्यं धामाशास्त इत्यस्य पुरस्तात्संवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त
स्थावपति ॥

एवं यजमानो जपति । आशास इति मन्त्रं संन-
मति । ५ ।

यजमानो ऽपि सा मे मत्याशौगित्यस्य यजुषो ऽनन्तरं संवत्सरीणां
स्वस्तिमाशाम इति जपति ॥

तं परिधीन्प्रहृत्य संस्त्रावान्तं कृत्वा वाजिनपाच उप-
तीर्यान्तर्वेदि बर्हिरनुविपिञ्चन्वाजिनं गृह्णाति । ६ ।

संस्त्रावान्तं कृत्वेत्येतावतैव सिद्धे परिधीन्प्रहृत्येति वचनं प्रहृत्य परि-
धीञ्जुहेतीति वाजिनम्राह्मणस्याप्यथमेवार्थं इति दर्शयितुम् । तेन
संस्त्रावः परिधिप्रहरणाद्भूमिति स्थापितं भवति । बर्हिरनुविपिञ्चन्
बर्हिषि स्तूयन् ॥

नाभिधारयति । ७ ।

अभिधारणप्रतिषेधादवदानावचनाच्च द्विर्गृहीतेनैवेज्या न चतुर्गृहीतेन ॥

वाजिभ्यो ऽनुब्रूहि वाजिनो यजेति संग्रैषौ । वषट्कृते चमसेन जुहोति । सुचा वानुविषिच्यमानयानुवषट्कृते च । ८ ।

गताः ॥

ऊर्ध्वश्रुरासीनो ऽनवानं होता यजति । ९ ।

अनवानं अनुच्छेदन्नर्धर्वं । सांन्याय्यद्भुतानुमन्त्रणम् । नेत्यन्ये प्रथमार्थत्वान्तस्य ॥

वाजिनस्याग्ने वीहीत्यनुयजति । १० ।

अनुवषट्कारस्य स्विष्टकृदर्थत्वादग्नेरहमायुष्मानित्यनुमन्त्रणम् ॥

अयाणां ह वै हविषां स्विष्टकृतेन समवद्यति सोऽग्निः ॥
वाजिनस्य घर्मस्येति । ११ ।

समवदानं सहयक्षणम् । सोमादीनां अयाणां ग्रहणे ऽनुवषट्कारात् ।
कस्विष्टकृदर्थं न पृथग्गृह्णाति किं तु देवतेज्याग्निष्टेनैव यजतीत्यर्थः ।
अन्ये त्वाहुः अयाणां हविषामयमेवानुयागः न तु स्विष्टकृदिज्यास्वीतिः ॥

उद्रेकेण पशुबन्धवद्दिशः प्रतीज्यान्तर्वेदि शिषं स
समुपह्वय भक्षयन्ति । १२ ।

उद्रेकः शेषः । प्रतीज्य प्रतियागं कृत्वान्तर्वेदि सादितं शेषं सर्वं
सर्वानुपप्लव्य भक्षयन्ति पात्रादादाय ॥

असावसावुपप्लव्यस्वेति कर्मनामधेयेनामन्त्रयते । १३।

कर्मनामधेयेन कर्मनिमित्तेन नाम्ना यथा हेतुरूपङ्गयस्वाध्वर्युपङ्ग-
यस्वेत्यादि ॥

उपप्लव्य इति प्रतिवचनः । १४ ।

प्रतिवचनो मन्त्र इति शेषः । उपप्लव्यो ऽमि मधेत्यर्थः ॥

अत्र होता प्रथमो भक्षयति यजमान उक्तमः । यजमानः
द्वितीयोऽन्तमश्चेत्येके । १५ ।

नियतक्रमास्त्विदरे प्रवर्ग्यपिठयज्ञयोगिन् विशेषावचनात् । भारद्वा-
जस्वाह होताये ऽथाध्वर्युग्य ब्रह्मायाग्नीदध यजमान इति ॥

वाजिनां भक्षो अत्र वाजा अस्मां रेतः सिक्रममृतं
जाय । स न इन्द्रियं द्रविणं दधातु मा रिपाम वाजिनं
श्रयन्तः । तस्य ते वाजिभिर्भक्षं कृतस्य वाजिभिः सुतस्य
वाजिपीतस्य वाजिनस्योपप्लव्यतस्योपप्लव्यो भक्षयामीति
तिक्षयति । १६ ।

वक्षयिता योषः स सर्वो ऽनेन भक्षयति ॥

पशुवत्समिष्टयजूषि । १७ ।

यज्ञ यज्ञमिति शीषि ॥

सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ।०१८ ।

दर्शवत्संस्था । आमिन्वा यजमानभागो दधिपयोमन्त्रार्थां प्राशः ॥

इति तृतीया कण्डिका ।

श्रोभूते पौर्णमास्येष्वा प्रसूता देवेन सवित्रा दैव्या
आप उन्दन्तु ते तनुं दीर्घायुत्वाय वर्चस इत्युपोद्य
त्येण्या शलल्येक्षुकाण्डेनेक्षुशलाकया वा लौहेन च
क्षुरेणौदुम्बरेण नि केशान्वर्तयते वापयते श्मश्रूणि । १ ।

अङ्गिः क्लेदनं उपोन्दनम् । त्रीणि श्वेतान्येनानि यस्याः सा श्रेणी ।
शल्यकमृगस्याङ्गुह्या मृचिः शलली । इक्षुकाण्डं इक्षोरनन्तरं का
शलाका वा । उदुम्बरं ताम्रं औदुम्बरेणेति लोहविशेषणं लोहित
यसेन निवर्तयत इति श्रुतेः । तत्र तु ताम्रस्य केवलस्य वपनात्
मर्थ्यान्तन्मिश्रेण कालायसेन क्षुरं कुर्वन्ति । तेनेक्षुशललीभ्यां मृहौ
क्षुरेण केशान्विर्तयते क्लिनन्ति । शललीक्षुभ्यां केशान्विनोय क्षु
निवर्तयत इति कल्पान्तरम् । श्मश्रूणि वापयते स्वार्थिको णि
वापयते वाध्वर्युणा यजमानः सर्वं वापयत इति सत्याषाढः ॥ १ ॥

ऋतमेव परमेष्ठृतं नात्येति किञ्चन । ऋते सर्वे
आहित ऋते भूमिरियं श्रिता ॥ अग्निस्तिग्मेन श्रोत्रिण
तप आक्रान्तमुष्णिहा । शिरस्तपस्याहितं वैश्वानर
तेजसा ॥ ऋतेनास्य निवर्तये सत्येन परिवर्तये । तपर

स्थानुवर्तये शिवेनास्योपवर्तये शग्मेनास्याभिवर्तय इति
निवर्तयति । २ ।

अनेन मन्त्रेण केशानध्वर्युर्निवर्तयति । श्मश्रूणि तूष्णीं वपतीति ॥

तद्वत् तत्सत्यं तद्भूतं तच्छक्रेयं तेन शक्रेयं तेन
राध्यासमिति यजमानो जपति । ब्राह्मण एकहोतेति
चानुवाकम् । ३ ।

निवर्त्यमानेषु केशेषु जपति ॥

तस्य पर्वस्वन्तरालव्रतानि । ४ ।

अमानस्य वैश्वदेवादिषु पर्वसु चतुर्मासभाविषु तत्तदन्तरालकालि-
नि व्रतानि वक्ष्यन्ते ॥

न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति । ५ ।

प्राप्तस्य प्रतिषेधः । नित्ये पशौ वैधमिडामांसहविर्भक्षणं भवत्येव ॥

कृत्वे वा जायाम् । ६ ।

तौ महिषीं जायामुपैति वा ॥

नोपर्यास्ते । ७ ।

परि पीठादावास्ते ज्ञयीत वा । प्रदर्शनार्थं त्वापनवचनम् । अधः

तित्येवाश्वलायनः ॥

जुगुप्सेतामृतात् । ८ ।

जुगुप्सया वर्जनं लक्ष्यते । वर्ज्येदेनृतम् । आहिताग्निवादेव सिद्धस्य
पुनर्वचनमादरार्थम् ॥

प्राङ् श्रेते । ६ ।

प्राक्शिवाः ॥

मध्वन्नाति । १० ।

आदनत्वेन व्यञ्जनेन वेति संशये निर्णयमाह ॥

मध्वशनं स्यादित्येकम् । व्यञ्जनार्थमित्यपरम् । ११ ।

मध्वन्नातीति श्रुत्यर्थस्य विशयित्वादिति भावः ॥ अत्रानुग्रहमाह
भारद्वाजः मध्वलाभे दैव्यं मधु वेति विज्ञायते वनस्यते मधुना
दैव्येनेति । दैव्यं मध्विति घृतमित्यर्थः । बौधायनश्च मध्वन्नाती-
प्रकृत्याह घृतमित्येवेदमुक्तं भवति दैव्यं मध्विति विज्ञायत इति
आश्वलायनस्तु मधुमांसलक्षणस्यत्रलेखनानि वर्जयेदिति ॥

ऋतुयाजी वा अन्यश्चातुर्मास्ययाज्यन्यः । १२ ।

वैश्वदेवादीनां पर्वणां संवत्सरकालमाध्यानां प्रवृत्तिर्द्विविधमनेन प्र-
र्यते । स एष चातुर्मास्ययाजौ द्विविधः एक ऋतुयाजी इतरस्या-
र्भास्ययाजौ । तत्र यो वसन्तादीनृतूनेव प्रतीक्षमाणस्तत्तदृत्तौ ज-
तेनतेन पर्वणा यजेत न तु षतुर्मासावधिः फाल्गुन्याद्याषाढ-
चापेक्षते स ऋतुयाजी । यस्त्वेवमुभयमप्यपेक्ष्य यजेत स चातु-
र्ययाजौ । एतदुक्तं भवति वक्ष्यमाणप्रकारेण षतुर्षुःषतुर्षु मा-
सातुर्मास्यैर्यजेत वसन्ताद्यृतुषु वा जातेषु तस्यतस्यतेरारादिम आति-
पर्वणीति ॥ तर्ऋतुयाजिनो विधिं दर्शयति ॥

यो वसन्तो ऽभूत्प्रावृषभूष्णरदभूदिति यजते स
 षट्पुत्रयाजी । अथ यश्चतुर्षुचतुर्षु मासेषु स चातुर्मास्य-
 याजी ॥ वसन्ते वैश्वदेवेन यजते प्रावृषि वरुणप्रघासैः
 शरदि साकमेधैरिति विज्ञायते । १३ ।

षट्पुत्रयाजिविषय एवायं विधिर्न चातुर्मास्ययाजिविषयः इतरथा
 साकमेधानां शरद्विधाने चातुर्मास्यत्रधिनिरोधान् फाल्गुन्याषाढ्या-
 दिविधिनैव सिद्धेः वसन्तप्रावृषिद्विविध्याच्च । न च वाच्यं मौरे
 वसन्ते या फाल्गुनी या प्रावृषि चाषाढी तत्रैव प्रवृत्त्यर्थं वसन्तप्रा-
 वृषिद्विधानमिति चान्द्रमामानुषारेणैव चातुर्मास्यप्रवृत्तेर्दशविध्यमाण-
 यत्वे । तस्मादृत्तुयाजिन एवायं विधिः ॥

इति चतुर्थी कण्डिका ।

इति प्रथमः पटलः ॥

ततश्चतुर्षु मासेष्वप्रावृष्यां श्रवणायां वोदवसाय वरु-
 णप्रघासैर्यजते । १ ।

अथातुर्मास्येषु मासान्मंचष्ट इति वक्ष्यति । ततः पर्वगणनया-
 देवकालात्पर्वणः फाल्गुनाश्चैत्राद्वाग्भ्य चतुर्षु चान्द्रमसेषु मासेष्व-
 षु यातन्महाषाढी श्रावणी वा तद्योग्यत्वरस्यामुदवसाय देशान्तरं
 वा वरुणप्रघासाख्येन पर्वणा यजेत । श्रावणी वा फाल्गु-
 णी वा चैत्राद्वाग्भ्यां व्याख्याते । उदवसायेति वचनं वैश्वदेववदनियमे प्राप्ति

नियमार्थम् ॥ वरुणप्रघामममाख्या तु यदादित्यो वरुणं राजानं
वरुणप्रघासैरयजेतेति वरुणस्येज्यत्वस्तवनेनामिच्छादेवतात्वेन च वरुण-
संबन्धात् शमीपर्णान्युपवपति घाममेवाभ्यामपियच्छतीति घामसंबन्धाच्च
निर्वक्तव्या । शब्दश्रायं नित्यं बद्धवचनान्तः पुंलिङ्गान्तश्च प्रयुज्यते ॥
सतुर्मासेष्वाघाद्यामिति नियमात् अधिकमाभवति वत्सरे न चातु-
र्मास्यारम्भः ॥

प्ररूढकक्षे यष्टव्यमिति बह्वृचब्राह्मणं भवति । २ ।

बह्वृचब्राह्मणवचनं विकल्पार्थम् । प्ररूढाः कक्षाः गुह्याः यस्मिन्देष्टे
तत्र वा यजेत । यत्र क्वचिद्वा देशान्तर इत्यर्थः ॥

तस्य वैश्वदेवत्वकल्पः । ३ ।

तस्येति कर्मापेक्षया पर्वापेक्षया वैश्ववचनम् । कल्पः प्रयोगः ॥

वेदैः कृत्वाग्नेण गार्हपत्यं समे प्राची वेदी भवतः ।

आगूर्धाप उपसृग्य उदवसाय गार्हपत्ये निहिते ऽनन्तरं वेदौ कृ-
वेद्या कार्ये ते चाग्नेण गार्हपत्यं नापरेणाहवनीयं नापि कल्पान्त-
भिप्रावेणाग्नेणाहवनीयम् । प्राची प्राक्तेन समे दे अग्निं दार्धपूर्णम्
सिक्वावित्यर्थः । उत्तरस्याः पाशुबन्धिकत्वभ्रमनिरासार्थं समवचन-
कः प्रसङ्गः । अस्ति भ्रमहेतुः उत्तरवेदिसंबन्धात् पाशुकौ वेदा-
कल्पान्तरे । तन्निरामार्थं च । तस्माद्युक्तमेव साम्यवचनम् ॥ तत्रापि
गार्हपत्यस्य प्रतिप्रस्थाहसंचरार्थमन्तरालं मुक्ता शिरःस्थानीयस्य ग-
पत्यस्य बाहुद्वयवत्पार्श्वयोर्देवेदी भवतः ब्राह्मणे तासां दक्षि-

बाहुगिति प्रकृत्य तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्णिक्लोक उभयाबाहुगिति
बाहुत्वेन वेद्योः स्तवनात् तस्मात्पृथमात्रं व्यंभाविति लिङ्गाच्च ॥

उत्तरामध्वर्युः करोति दक्षिणां प्रतिप्रस्थाता । उत्तरे
विहारे ऽध्वर्युश्चरति दक्षिणे प्रतिप्रस्थाता । ५ ।

चरति कर्माणि करोतीत्यर्थः ॥

उभयत्र कृत्स्नं तन्त्रम् । ६ ।

विहारमंयुक्तं कृत्स्नं तन्त्रमुभयोर्विहारयोर्भवति । उभयदेशभाविताप्र-
धानानां देशभेदे चाङ्गानामविभवादिति भावः । यद्योक्तं न्यायविद्भिः
क्षेत्रे ऽग्नौ वरुणप्रघासेषु देशभेदात्सर्वं तन्त्रं क्रियंतेति ॥

अपि पत्नीसंयाजाः । ७ ।

पत्नीसंयाजग्रहणं प्रदर्शनार्थम् । अपराग्निहोमानां तेषां त्वेकाग्नि-
भेदात् कल्पान्तरमताच्च तन्त्रता सा विज्ञायीति पुनर्वचनम् । एकत्वे
ऽग्निः कर्त्तृभेदादुभयवैहारिकाणां पृथगुभये कार्या इत्यर्थः । उक्तं
ऽग्निजैमिनिना एकाग्नित्वादपरेषु तन्त्रं स्यादिति नाना वा कर्त्तृ-
त्वादिति च ॥

एकवत्संप्रैषः । ८ ।

पत्कालानां निगदानामध्वर्युरेव वक्तेति वक्ष्यति । तत्रार्थद्वय-
या अपि 'ये संप्रैषास्ते ऽप्येकवदेकार्था इवैकवचनेन प्रयोज्याः
भा- अग्नये प्रणीयमानाय अग्नये ममिधमानाय अग्नौत्यग्निर्धींश्चाग्निं
दत्तं मराः कृणत वेदिं इभाबर्हिरूपमादयेत्यादि । तेषां चार्थद्व-

अविषयत्वे ऽपि अग्निमादधीतेत्यादिवश्यात्यभिप्रायेणैकत्वोपपत्तेर्मा
 भूदार्षवाध इति भावः । संसर्गिद्रव्याभिधाथित्वाचानूहो ऽग्निशब्दस्य
 यथाङ्गर्मीमांसकाः संसर्गिषु चार्थस्य स्थिरपरिमाणत्वादिति ॥ सत्या-
 षाढश्चाह तदध्वर्युः संप्रेष्यत्येकवदग्निमंयुक्तानि मामिधेनीष्वग्निप्रणयने
 ऽग्निमंमार्जनं चेति । बौधायनश्चाग्नये ममिध्यमानायेत्येव पठितवान् ॥
 अतश्च न्यायाद्याजमाने ऽप्यग्न्यभिधाथिनामनूहः यथा युनज्मि त्वा
 समिद्धो अग्निराहुत इत्यादेः ॥

अत्र च संप्रेष इति वचनादन्ये संप्रेषेभ्यो ये निगदाः संवादा-
 मन्त्रणादिविषयाः ते द्वित्रदेव प्रयोक्ताः यथागतमग्नीत्प्रणेश्यावः
 प्रोक्षिष्यावः निर्वप्याव इत्यादयः । केचित्त्वामन्त्रणनिगदानथेकवद
 योज्यामन्यन्ते । तदयुक्तं संप्रेषग्रहणात् एकवदामन्त्रितस्य द्विवदनु-
 वचनविरोधाच्च । सत्याषाढस्तुभाभ्यामथेकवदामन्त्रणमाह यथ ॥
 ब्रह्माणमामन्त्रयेते द्विवद्ब्रह्मानुजानातौति ॥

तः

द्विवद्ब्रह्मानुजानाति । ६ ।

ब्रह्मा तु द्विवचनेनानुजानाति यथा प्रणयतं यज्ञं देवता वक्ष्ये
 युवां प्रोक्षनमित्यादि । प्रवराश्रावणे त्वामन्त्रणमनुज्ञा चैकवदेव
 आश्रावणितुरेकत्वात् । ब्रह्मण्यहणमनुज्ञाग्रहणं च यजमानादेः संव-
 देश प्रदर्शनार्थं तुल्यन्यायत्वात् । तस्मादौ निर्वपतं संवदेशामनु-
 ष्यगतामित्याद्यपि द्विवद्भवति ॥

द्याङ्गुलं त्वङ्गुलं चतुरङ्गुलं पृथमाञ्चं रथयत्नी
 सीतामाञ्चं प्रादेशमाञ्चण वा तिर्यगसंभिन्ने वेदी भू

तत्रा

स्यः

असंभिन्ने असंश्लिष्टे । पृथादयः प्रकृतावेव व्याख्याताः । एष्वन्वतम-
मुभयोरन्तरालपरिमाणमित्यर्थः । तच्च वेदिश्रोष्ठंसकोशयोरेव भवति
मध्ये तु संनमनवशाद्विस्तारः संपद्यते ॥

अन्तरा वेदी प्रतिप्रस्थातुः संचरः । ११ ।

अन्तरा वेदी यो देशः स प्रतिप्रस्थातुः संचरः कर्मार्थः । एवं
शोचतगतऽउपचारत्वं दक्षिणविहारस्यापि संपादितं भवति ॥

अपरेणोत्तरां वेदिं स्तम्बयजुर्हरन्नाध्वर्युमभिपरि-
हरति । १२ ।

तिप्रस्थातेति शेषः । अपरेण वेदिमिति वचनात् गार्हपत्यवेद्योर्म-
ह्यतो गमनदेशाभावाच्च स्वयं पथाद्गार्हपत्यस्य गच्छन्स्तम्बयजुः पुरतो
रति न चाध्वर्योर्बहिर्नयति ॥

उत्करे निवर्षति । १३ ।

॥

समान उत्करः । १४ ।

एक. एवोत्तरे दाभ्यामुत्करः । तत्रोभाभ्यां न्युप्रमाग्नीध्रन्तन्वेणा-
भिष्टेति यजमानश्च तन्वेणानुमन्वयते विभवात् ॥

पञ्चान्विजः । १५ ।

भक्ति । न तु प्राकृता एव चत्वारः न च पञ्चभ्यो ऽधिकाः ।
दत्तवेद्येद्यमपि पृथग्ब्रह्मादय इत्यर्थः ॥

यदेवाध्वर्युः करोति तत्प्रतिप्रस्थाता । १६ ।

यद्यदेव कर्माध्वर्युः करोति तदेव कर्म तमनु प्रतिप्रस्थातापि स्वस्मि-
न्विहारे करोतीत्यर्थः । तथा च कात्यायनः प्रणोतापत्नीमनहनाग्नि-
मग्न्यादीन्यनुक्रम्य प्रतिप्रस्थातेत्युक्ताह कृतानुकारो ऽन्यत्रेति । वौधा-
यनस्याह अथान्यत्राध्वर्योः कृतानुकारो भवतीति । एवं च क्रमभा-
वित्वादुभयोः कर्मणः आवृत्तिरमंभवे याजमानानां यथान्वाधीयमाने
जपति वेदिं संमृज्यमानां बर्हिर्गमाद्यमानमित्यादौ । विभवतां तु
तन्मन्त्रमेव सर्वत्र यथान्वाहितेषु जपति बर्हिरामन्त्रं प्रयाजान्कुतंङ्गत-
मित्यादौ ॥

यत्किंच वाचाकर्मीणमध्वर्युरेव तत्कुर्यात् । १७ । ।

पूर्वसूत्रेण सर्वस्मिन्नाध्वर्यवे प्रतिप्रस्थातुरपि प्राप्ते नियम आरभ्यते
यत्किंच वाचाकर्मीणमिति वागिति वागिन्द्रियमुच्यते तज्जन् ॥
ध्यापारो वाचाकर्म । तत्साध्यं कर्म वाचाकर्मीणम् । तदध्वर्युः
कुर्यात् । मन्त्रोच्चारणं सर्वमध्वर्युरेव कुर्यात् प्रतिप्रस्थाता तु केव
कर्माण्यनुतिष्ठेत् । तदुच्चरितैरेव मन्त्रैरुभयोरनुष्ठेयार्थसिद्धेरिति भावः ॥

युगपत्कालान्वा निगदान् । १८ ।

यदा युगपत्कालनिगदमन्त्रविषयो ऽयं नियमो भवेत् । तत्रोच्चैः
प्रयोगमन्त्रास्तावन्निगदाः संप्रैषादयः । तेषु च द्वयोर्युगपत्प्रयोक्तव्यं
नयोपस्थिता युगपत्कालाः । यौगपद्यं च नात्यन्तिकं किं तु युगपत्
पुत्रानुरोधेनानन्तरभावित्वमेव । तेन प्रकारेण ये युगपत्कालान्वा
निगदा उच्चैः संसाहन्तवै अविद्वन्तः अपथत प्रोक्षणीरासादयः ॥

श्रावय अगतामग्नीत् ब्रह्मग्नोत्तिथ्याव इत्यादयः ॥ तानध्वर्युरेव प्रयु-
ञ्जीत निगदचोदितानामाग्नीध्रादीनामेवं संस्कारानध्वर्युरेव कुर्यात् ।
ये त्वयुगपन्निगदा उपसृष्टां मे प्रब्रूनात् गां चोपसृष्टां मरुद्भ्यो
ऽनुब्रूह्येत्येवमादयः ये चान्ये निगदव्यतिगिक्ता मन्त्रास्तान्सर्वाग्रप्रति-
प्रस्थातापि पत्ते प्रयुञ्जीतेति ॥ तत्रान्यमतम् । वाशब्दो ऽवधारणार्थः
पत्तं व्यावर्तयति पूर्वपत्तमात्रेणोक्तः पूर्वः कल्प इति । कस्मात् ।
परकर्तके निर्वापादौ परकर्तके च मन्त्रे निर्वापामीत्यादिमन्त्रवर्णवै-
यर्थ्यात् यथोक्तं न्यायविद्भिः मन्त्राश्च संनिपातित्वादिति ॥

साधारणद्रव्यांश्च संस्कारान् । १९ ।

सूत्राभ्यां मन्त्रेषु प्रयोक्तृनियम उक्तः । अनेन कर्मस्वपि नियम
च्यते । साधारणद्रव्यविषयानपि संस्कारानध्वर्युरेव गार्हपत्यादी-
मन्त्राधानपरिस्तरणब्रह्मयजमानामनप्रकल्पनपक्षीसंनहनहोत्रवरणप-
त्तनादिरूपाङ्कुर्यात् । संस्काराणामेकत्वादिति भावः ॥

प्रागुत्तरात्परिग्राहात्कृत्वैकस्फ्यया वेदी अनुसंभि-
नत्ति । दक्षिणस्या उत्तरायै श्रोणेः प्रक्रम्या दक्षिणादं-
सादुत्तरस्याः । २० ।

एवमथनेन स्फ्यकृता रेखैकस्या । तथा वेदी अनुसंभिनत्ति संवन्ध-
यतीत्यर्थः ॥

उत्तरस्यां वेद्यां पशुबन्धवदुत्तरवेदिमुपवपति । २१ ।

अन्तरेव वेदेहत्तरवेदिमुपवपति न त्वाहवनीयायतबन्धवत्पुरतो वेदेः ।

तत्र वेद्यन्ते पशुबन्धवत् विज्ञातानी मे ऽभीत्यादिविधिना शम्यामा-
चीमुत्तरवेदिं कुर्यादित्यर्थः ॥

काले पशुबन्धवद्गार्हपत्यादग्नी प्रणयतः । २२ ।

संभारनिवपनान्ते दक्षिणतो निःसारणान्ते वा । तत्र संभारः पूर्ववदू-
र्णान्तुकैव सा च दक्षिणविहारे ऽपि स्यात् । पशुबन्धवदिति पुनर्व-
चनमनुत्तरवेदिने ऽपि दक्षिणविहारे नित्यत्वार्थम् । पुनर्गार्हपत्यग्र-
हणं कल्पान्तरोक्तस्यार्येणाहवनीयं वेदिं कृत्वाहवनीयात्प्रणयनस्य
नित्यत्वार्थम् । इध्वाभ्यामुभयस्य सर्वं वा विभज्य प्राकृतत्वात्प्रणयन-
मिति कात्यायनेन विभागस्य दर्शितत्वात् विभक्त्यैकैर्द्वरणमिति ।
जुहुतस्य वा विभज्य प्रणयनमित्यर्थः । गतश्रियो विभज्य प्रणय-
नं भवति ॥

नाद्यतहोमौ जुहुतः । २३ ।

विस्वष्टार्थं पुनर्वचनम् ॥

**अन्तरा वेदी प्रतिप्रस्थाता प्रतिपद्यते । उत्तरेषु
त्तरां वेदिमध्वर्युः । २४ ।**

प्रतिप्रस्थातुरत्र पूर्वत्वार्थं वचनम् । महेति भारद्वाजः ॥

**पूर्वो ऽध्वर्युरुत्तरवेद्यामग्निं प्रतिष्ठापयति । जघन
प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्याम् । २५ ।**

प्रतिष्ठाप्रने पश्चिम एवेति वेद्यामेवाग्निप्रतिष्ठापनं तुल्यमुत्तरेण ॥

अग्नीमन्वाधाय पृथक् श्राखे आहरतः । २६ ।

अतिमुत्सन्ते ऽन्वाधत्तः क्रमेण । गार्हपत्यदक्षिणाग्नी अध्वर्युरेव ।
अन्वाधीयमानयाजमानानामावृत्तिः ॥ श्राखाहरणे प्रतिप्रस्थाता प्रथमः
हविःप्राथम्यात् । तच्चानन्तरमेव वक्ष्यति ॥

तथेध्मावर्हिषी । २७ ।

प्रस्रमयत्वादिरपि विशेषो ऽचानुमंथेयः । ते अपि पृथगाहरतः स्त्रेखे
काले तेषां च वैश्वदेवप्रकृतित्वात् ॥

मारुत्याः प्रतिप्रस्थाता वत्सानपाकरोति । वारुण्या
अध्वर्युः । २८ ।

मारुद्भ्यो देवभागं मरुद्भ्यः शरदो दुहाना इत्यादि दक्षिणस्याग्नेर्दक्षि-
तो व्रतोपायनम् ॥

शमीमथ्यो हिरण्मथ्यो वा सूचो भवन्ति । २९ ।

दक्षिणस्यैव उत्तरस्य संपन्नसुक्तादिहारस्य । पाचान्नराणां प्राकृत
व वृत्तनिचमः । सर्वाण्यपि शमीमथ्यानि प्राकृतानि वेति बौधा-
नः । शमीमथ्यानि दक्षिणविहारस्येत्येव भारद्वाजः ॥

यथादेवतं सायंदोहो दौहयतः । ३० ।

इतो रमयन्तु वरुणो रमयन्त्वित्यादि ॥ यत्रागूच्छेषणस्य द्विभागः ॥

सद्यस्ताला वा वरुणप्रघासाः । ३१ ।

अथं तदा सायंदोहः सेत्स्यति । तच्चाह
अ-

त्यष्टासु मेषमित्यादि । तदयमच क्रमो ऽवतिष्ठते अनन्तरमैश्राय्या-
त्करम्भपात्राणां निर्वापस्ततो मेध्यास्ततो मेषस्य ततः कायस्येति ।
पठित एवायं क्रमो भारद्वाजीये द्रष्टव्यः ॥

तयोरामिष्टावद्द्वैवतम् । ३९ ।

महतो मेध्या वरुणो मेषस्येत्यर्थः प्रदाने तथादर्शनात् ॥

आमपेषाणां पत्नी करम्भपात्राणि करोति । ४० ।

समानमवहननादि वैश्वदेवेन । सर्वान्स्वधानवष्टयाय निदधाति । पिष्टेषु
हविःषु करम्भपात्राणि तदर्थैः पिष्टैः पत्नी करोति । तत्रातप्तानां
यवानी दृष्येषणत्वात्सौकर्याय तापयित्वा पिथेरन्निति तत्परिहारा-
र्थमामवचनम् ॥

यावन्तो यजमानस्यामात्याः सस्त्रीकास्तावन्येक
तिरिक्तानि । ४१ ।

अमात्याः सप्तवासिनो ज्ञातयः पुत्रपौत्राद्याः जाता एव प्रद्वं
जनिष्यमाणा एव प्रजा इति श्रुतेः यावन्तो गृह्णाः सप्त इ
त्सिङ्गाश्च । यावन्तो यजमानस्य पुत्रपौत्रा भवन्तीत्येव भारद्वाज
सस्त्रीकाः संभार्याः ॥

आमपेषाणां मेषप्रतिकृती भवतः । ४२ ।

आमपेषाणामिति पूर्ववत् ॥

मेषमध्वर्युः करोति मेषीं प्रतिप्रस्थाता । ४३ ।

अत्रापि क्रमः पूर्ववत् । पिण्डकरणान्ते कर्मणि ह्यते मेध्यर्थेन पिण्डेन
मेघीं करोति प्रतिप्रस्थाता । ततो मेघार्थं विभज्य तेन मेघमध्युः
करोति ॥

इति पञ्चमी कण्डिका ।

स्त्रियाः स्त्रिव्यञ्जनानि । १ ।

स्त्रीत्वद्योतकानि स्तनादीनि चिह्नानि करोति । स्त्रीति ह्रस्वपाठ-
श्चान्दमः प्रामादिको वा* ॥

पुंसः पुंव्यञ्जनानि । २ ।

पुंसादीनि ॥

अपि वा पूर्वद्युरन्वाहार्यपचने वितुषानिव यवा-
न्कृत्वा तेषामीपदुपतप्तानां पत्नी करम्भपात्राणि करो-
ति । ३ ।

पूर्वद्युरन्वाहार्यपचने करम्भपात्राणां मेघयोश्च करणमुकम् । इदानीं
पेषिताय पक्षिपट्टेः करणं विशेषान्तरमधीचोर्न विकल्प्यते । पूर्वद्यु-
षोः मध्ये ऽहनि यवान्वितुषानिव कृत्वा फलीकरणवर्जं तुषमाचंवि-
मुक्तं कृत्वा तैरन्वाहार्यपचने किञ्चिद्भर्जयित्वा पट्टेः पत्नी पात्राणि
करोति ॥

अत्रापि मेघं मेघीं च करोतीति वाजसनेयकम् । ४ ।

* The MSS. of the text, however, read श्रौतसूत्रात् against the
statement of the commentator.

अपिबद्धो भिन्नक्रमः । अत्रावसुरे पूर्वेषुः पात्रकरणानन्तरं तददे-
पिष्टैस्त्र्यशीं मेघावपि पत्नी करोतीत्यर्थः । तथा तेषामेव मेघं
मेघीं चेति बोधायनः ॥

रेन्द्राग्रपर्यन्तान्यधिश्रित्यैकाद्दशसु कपाक्षेषु मेघीम-
धिश्रयति । अष्टासु मेघम् । ५ ।

रेन्द्राग्रमधिश्रित्य पयसोर्दधनी चानीय ततः प्रतिप्रस्थाता मेघीम-
धिश्रयति ततो ऽध्वर्युर्मेषम् । न त्वेतौ प्रथयतः आकृतिनाग्रप्रस-
ङ्गात् ॥

कुम्भीपाक्यौ वा भवतः । ६ ।

कुम्भी खाली । कपालधर्मयोः स्यान्ध्वारधिश्रयत इत्यर्थः । केचित्तु
खालौपाकधर्मं कुम्भीपाकमिच्छन्ति ॥

कायमेककपालमधिश्रित्याप्येभ्यो निनीयाम्नी प्रण-
यत इति वाजसनेयकम् । ७ ।

ततः कायाधिश्रयणादि प्रतिपद्याप्येभ्य एकतादिभ्यो देवताभ्य उदकं
निनीयानन्तरं वाग्नी प्रणयत इत्यर्थः । तत्रान्वाधानादीनामाश्वनी
संयोगिनामुत्कर्षः उल्लपराज्यादीनां चानुत्कर्षो देशलक्षणादिति
द्रष्टव्यम् ॥

पशुवत्संप्रैषः । तथाज्यानि । ८ ।

आख्यातौ वैश्वदेवे । तत्रेभ्योऽर्चिषो उपसादय सुवौ चेत्यमर्चिषामस्य
कैश्चिदिष्टत्वात् तन्निरासार्थमुत्तरविधानार्थं च पुनर्वचनम् ॥

पृषदाज्ये विकारः । महीनां पयो ऽसीति पृषदा-
ज्यधान्यां सक्तदाज्यं गृह्णाति । द्विर्दधि द्विराज्यम् । ९ ।
गतः ॥

यद्यु वै अवणायां संसृज्य गृह्णीयात् । १० ।

अवणायां चेद्द्वरणप्रघासाः तदा पशुबन्धवद्धान्याज्यमानीयैव गृह्णी-
यादित्यर्थः ॥

उद्दामनकाले ऽनैडकीभिरूर्णाभिर्मेषप्रतिकृती लो-
मशौ कुरुतः । ११ ।

उद्दामनकाले आमिल्लयोरुद्दामितयोः आर्द्रा भुवनस्य गोपा शृते-
त्क्रान्ति जनित्री मतीनामिति मेषीं आर्द्रा भुवनस्येति मेषं
चोदास्य अनैडकीभिः अमेवजाभिरूर्णाभिर्मेषयोर्लोमानि संपाद-
यतः ॥

तद्भावे कुशोर्णा निश्लेष्य मारुत्यां मेषमवदधाति ।
वाङ्मयां मेषीम् । १२ ।

तद्भावे कुशान्मर्दयित्वा तच्छिखास्तयोः मंश्लेष्य स्वांस्वां प्रतिकृतिम-
न्योऽन्यस्यामिल्लयोरैकैकस्मिन्पात्रे ऽन्योऽन्यमवधत्त इत्यर्थः व्यतिहरत
इत्युत्तरवचनान् ॥

अथाभ्यां शमीपर्णा करीराण्युपवपति परःशतानि
परःसहस्राणि वा । १३ ।

ब्रह्माः पर्णानि करीरस्य फलानि च तत्तत्पात्रे षष्ठं क्षिपति ।

द्वयोरप्यध्वर्युर्गित्येके । आभ्यामित्युभयोर्भक्षणार्थः घासमेवाभ्यामपि
पृच्छतीति श्रुतेः ॥

करभपात्रेषु चान्वोष्याष्टावुत्तरस्यां वेद्यां हवींष्या-
सादयति । १४ ।

ततो ऽध्वर्युः करभपात्रेषु च तानि क्षिप्वा ततः कायोद्वासनाद्या-
सादनात्कृत्वा मारुतीवर्जमष्टौ हवींषि प्रियेण नान्नेत्युत्तरस्यां वेद्या-
मासादयति । व्याहृतीभिरित्यन्ये । तदयुक्तं चातुर्मास्थान्यालभमान
इति श्रुतेः । स चायं कर्मक्रमः कन्यान्तरेषु क्रमोक्तौ वेदितव्यः ॥

एकां मारुतीं प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां करभपा-
त्राणि च । १५ ।

करभपात्राणि च तृष्णीमासादयति ॥

अत्र मेपप्रतिकृती व्यतिहरतः । १६ ।

विनिमयेन हरतः ॥

मारुत्यां मेपीमवदधाति । वारुण्यां मेपम् । १७ ।

स्वांस्वां प्रतिकृतिं स्वस्यांस्वस्थामामिवायां मस क्षिपतीत्यर्थः ॥

पशुवन्निर्मन्थ्यौ सामिधेन्यश्च नव प्रयाजानूयाजाः
। १८ ।

विस्पष्टार्थमेवां पुनर्वचनं निर्मन्थ्यस्य तु कैश्चिद्वितीयस्यानिष्टत्वात्त-
दिधानार्थं च । यथाह भारद्वाजः उभौ निर्मन्थ्याभ्यां हरत इत्ये-
कमध्वर्युरित्यपरमिति । तत्राग्नये मथ्यमानायेत्यादावेकवत्संप्रैषो
ऽनुबंधात्तव्यः ॥

प्रघास्यान्त्वामह इति प्रतिप्रस्थाता पत्नीमुदानय-
त्येतच्च वाचयति । १९ ।

अथ परिधिंमार्गान्ते कर्मणुभयत्र कृते स्वायतनात्यङ्गीं वेदिम-
मीषं नयति प्रघास्थानिति यज्ञषा तामेतच्च वाचयति ॥

तां पृच्छति पत्नि कति ते जारा इति । २० ।

संख्याप्रश्नादेव स्वरूपप्रश्नो ऽर्थमिद्दः ॥

यानाचष्टे तान्वरूणे गृह्णात्विति निर्दिशति । २१ ।

सा चेत्कांश्चिदाचष्टे तान्निर्दिशति देवदत्तादीन्वरूणे गृह्णात्विति ।
एवं च तद्दोषात्कर्मणे वैगुण्यं न भवतीति भावः । सद्यमपि
कृतप्रायश्चित्ता भवतीत्यन्ये ॥

यज्जारं सन्तं न प्रब्रूयात्प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात् । असौ मे
जार इति निर्दिशेत् । निर्दिश्यैवेनं वरुणपाशेन ग्राह-
न्त्येति विज्ञायते । २२ ।

इति मत्वेव जारे तमनुक्तापङ्कवौत आत्मनः प्रियं वन्धुं रुन्ध्यात्
वाप्यत । ततो ऽवश्यं जारमुक्त्वा वरुणेन ग्राहयत् । तेन कर्मणो
वैगुण्यं परिहृतं भवतीति भावः ॥

संमृष्ट उत्तरो ऽग्निर्भवत्यसंमृष्टो दक्षिणः । अथान्तरा-
वेदी गत्वा यजमानः पत्नी चोत्तरेण वोत्तरां वेदमै-
षीके शूर्पे करम्भपाचाण्योष्य शीर्षन्नधिनिधाय पुरस्ता-
त्प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ दक्षिणे ऽग्नौ शूर्पेण जुहुतः । २३ ।

अथोत्तरो ऽग्निः संमृष्टो भवति न त्वितरः । अचान्तरे यजमानः
पत्नी च करम्भपात्राणि मह जुहुतः ॥

मो षू ण इन्द्रेति यजमानः पुरोऽनुवाक्यामन्वाह ।
यद्गाम इत्युभौ याज्याम् । २४ ।

मो षू ण इति यजमानेनानुद्रुते यद्गाम इत्युभावुक्ता जुहुत इत्यर्थः ।
अत्राह बौधायनः किंदैवत्यानि खलु करम्भपात्राणीति वारुणानि
भवन्तीत्येव ब्रूयादिति ॥

अक्रन्कर्म कर्मकृत इति विपरायन्तौ जपतः । २५ ।

विपरावर्तमानौ ॥

अपि वाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता वा जुहुयात् । अन्वार-
भेयातामितरौ । २६ ।

तावेव तस्यापि होममन्वौ ॥

अत्र दक्षिणमग्निं संमार्ष्टि । २७ ।

आग्नीध इति शेषः ॥

रेन्द्राग्नपर्यन्तैः प्रचर्यारमत्यध्वर्युः । २८ ।

अथ सुश्याघागदि समानमा प्रवरान् । तत्राध्वर्युरेव प्रवरन्निगदः
स्यान् होतृवरणार्हत्वात् युगपत्कालनिगदत्वाच्च । तथाध्वर्युरेव प्रवरं
प्रदृषीतेति भारद्वाजबौधायनौ । दावपि च स्फुरौ मंमार्गांश्चा-
ग्नीधो धारयति । प्रत्याश्रयणे वषट्कारेणाध्वर्युर्जुहोति वषट्कृते प्रति-

प्रस्थाता । तन्नं जतानुमन्त्रणम् । ऐन्द्राग्नाकैर्हविर्भिः प्रचर्य च
विरमति तूष्णीमास्ते ऽध्वर्युः ॥

अथ प्रतिप्रस्थाता पूर्वेण सहावदानेन मारुत्याः
सर्वां मेधीमवद्यति । उत्तरेण शमीपर्णकरीराणि । २९ ।
मारुत्या आमित्रायाः प्रथमावदानेन सह तन्म्यां मेधीं सर्वामादाने ।
न चावदानमन्त्रस्योहः मेध्याः कृत्वावदाने ऽमन्त्रत्वात् । उत्तरेण सह
शमीपर्णकरीराणि ॥

अथ प्रचर्यारमति । ३० ।

ततः प्रचर्यामौ विरमति । तत्र सांनार्थ्यवदनुमन्त्रणमामित्रायाः
मेध्यास्त्रेन्द्राग्नवत् भारद्वाजमतात् यथाशिषां मनुष्यं प्रकृत्याह संसृष्टे
च नानाद्रव्यत्वाद्गुरुणप्रघासेषु मेघयोश्चति ॥

अथाध्वर्युः पूर्वेण सहावदानेन वारुण्याः सर्वं मेघ-
मवद्यति । उत्तरेण शमीपर्णकरीराणि । अथ प्रच-
रति । ३१ ।

व्याख्यातः पूर्वेण । मेघस्य त्वाग्नेयवदनुमन्त्रणम् ॥

इति षष्ठौ कण्डिका ।

कायानुद्ग्रही कं यजेत्येककपास्त्रे संप्रया । १ ।

तत एककपालधर्मेण कायप्रचारः । आग्नेयवदानुमन्त्रणम् ॥

नभश्च नभस्यश्चेति चतुर्भिर्मासनामभिरेककपालम-
भिजुहोति । २ ।

गतः ॥

तद् हैके पृथगीडे निरवद्यन्ति । तद् तथा न कुर्यात् ।
सप्तानां हविषां समवदायाध्वर्युः प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति ।
तस्मिन्प्रतिप्रस्थाता मारुत्या अन्ववदधाति । ३ ।

पृथक् मौविष्टकृतेन प्रचर्य महेडामवद्यत । तत्र खलु केचिदिडामपि
पृथगवद्यन्ति । तत्तथा न कुर्यात् । एकस्मिन्नेव तु पात्रे उपस्तीर्या-
ध्वर्युः स्वीयेभ्यो हविर्भ्यः समवदाय प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति । तस्मि-
न्नेव पात्रे मारुत्या अवदाय प्रतिप्रयच्छति ॥ तत्र सप्तानां हविषां
समवदायेति यज्ञात् पश्चाद्भान्व्या अपि वारुण्याः पूर्वमवदानं स्यात्
पश्चान्मारुत्याः । ततो ऽन्वारम्भ उभयोः ॥

उपहूतां प्राश्नन्ति । ४ ।

प्रतिप्रस्थातुरपूर्वत्वात् तत्रापणार्थं वचनम् ॥

यः प्रवया इवर्षभः स दक्षिणा । ५ ।

प्रवयाः प्रकृष्टवयाः सेचनममर्य इति यावत् ॥

कामं तु ततो भूयो दद्यात् । ६ ।

शक्तिश्रद्धाभ्यां ततो भृयिष्ठं दातुमिच्छन्कामं दद्यात् । तदाप
नानुशान्त इत्यर्थः ॥

धेनुर्दक्षिणेत्येके । ७ ।

गतः ॥

परिवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्तं । दिव्यं धामाशास्त
इति हृत्तवाकस्याःशःपु होतानुवर्तयते । एवं यजमानो
जपति । आशास इति मन्त्रं संनमति । ८ ।

अथ हविःशेषोद्दामनादि समानमा शंयवाकात् । तत्र वारुण्याः शेषं
प्रज्ञातं निदधात्यवभृथार्यम् । समिदाधानाद्याग्नौश्रः पर्यायेण करोति ।
याजमानानां चावृत्तिः संभवताम् । संवादे च ये विशेषास्ते ऽपि प्रागेव
दर्शिताः । परिवत्सरीणामित्यादिग्रन्थश्च संवत्सरीणामित्यादिना व्या-
ख्यातः ॥

उभौ वाजिनाभ्यां प्रचरतः । ९ ।

गतः ॥

श्रेणौ समवनीयोत्तरे विहारे पूर्ववद्भक्षयन्त्या मा
विशन्विन्द्व आ गल्गा धवनीनां रसेन मे रसं पृण ।
तस्य ते वाजिभिर्भक्षंक्तस्येति समानम् । १० ।

अर्धर्थाः पात्रे ऽन्यः श्रेणमवनीयोत्तरस्यां वेदां मादधत्वा वैश्वदेव-
द्वैतयन्ति ॥ भक्षणमन्त्रयोस्तु वाजिनां भक्ष इत्यस्या ऋचः स्थाने
आ मा विशन्विद्येषा भवति । तस्य ते वाजिभिरित्यादि तु यजुः
समानमेव ॥

पूर्णापात्रवर्जं पूर्ववदिष्टं संस्थापयति । ११ ।

अथ पत्नीभ्रंयाजप्रभृत्या संस्थाप्यस्तत्तद्विहारमंशुक्तं कर्म समानमुभयो-
र्वैश्वदेवेन । पूर्णपात्रे त्वस्ति विशेषः स वक्ष्यते इत्यर्थः । संस्थापयतीति-

कवचनमविवक्षितं इतरथोभयत्र कृत्स्नं तन्त्रमित्यनेन विरोधात् ॥
 तत्र तस्यांतस्यां वेद्यां तंतं वेदं निधायाभिष्टुतिं यजमानः । तथैव च
 मृणाति हाता । न योक्तृविमोकादि पत्न्याः तस्यान्तरत्रवचनात् ।
 केवलं तु पुष्टिमतीत्युक्तिप्रति । होतृषदनैर्विभक्तैर्गभस्तृणीतो वेदौ ।
 भवेत्तरेवोत्तरामध्वर्युरित्यपरम् । तन्त्रेण प्राशनमामिन्नायजमानभागयोः ॥

पूर्णपात्रस्य स्थाने सौमिको ऽवभृथः । १२ ।

यत्प्रणीतामाजंनपर्थायं यजमानस्य पूर्णपात्रं यत्पूर्णपात्रमन्तर्वेदि निन-
 यतीति यच्च पत्न्याः पूर्णपात्रमञ्जलो पूर्णपात्रमानयतीति तदुभयमपि
 याज्ञं अविशेषात् अवभृथमन्तवाविशेषाच्च । यथा एष वै दर्शपूर्णमा-
 योर्गवभृथ इति तथा अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठतीति च तेनाभय-
 प्रत्याम्नायो ऽवभृथः ॥ म च पूर्णपात्रम्यान इति वचनात् प्रणीतासु
 विमुक्तासु अनन्तरमेवेत्यते । पूर्वदिष्टिं संस्थापयतीति वचनात् संस्था-
 षंष्टिमवभृथ इत्यन्ये । तदद्युक्तं तत्र पूर्वदिष्टिं संस्थाप्यातः परमन्यो
 विशेष इत्येतावन्मात्रस्य विवक्षितत्वात् । तत्र च लिङ्गं महाहविष्यवभृ-
 थस्थाने तुषाणामप्सु प्रतिपादनमुक्त्वा ततः मिद्धमिष्टिः संतिष्ठत इति
 संस्थावचनम् । बोधायनश्च पूर्णपात्रविष्णुकर्मेश्वरत्वा न विस्तृते
 व्रतंमिति प्रकृत्याह प्रमिद्धो ऽवभृथ इति । तस्माद्यथोक्त एव काले
 युक्तो ऽवभृथः । अपरे पुनराध्वर्यवं संस्थाप्यावभृथं कुर्वन्त्यत्रिरेधाद्य ।
 अथापेक्षितविधित्वादनैवावभृथप्रयोगमाह ॥

चतुर्गृहीतान्याज्यानि । १३ ।

प्रसङ्गित्वादेवभृथो वरुणप्रघासेष्वत्रिमुक्त्वाद्यज्ञस्य । तत्र सौमिकवत्प-

रिक्तरणपाणिप्रक्षालनपात्रप्रयोगादेरवचनान् सर्वोपरतिरेव ॥ प्रयोग-
स्तावत् । वेदस्तु क्रियते यदि स्तीर्णः । वेदिपत्ने बर्हिश्च । ततो वेदं
प्रयुज्य पवित्रं कृत्वोहेन संसृग्य प्रोक्ष्य च मंप्रेष्यत्याज्जेनोदं हौति वेदि-
पत्ने प्रोक्षणीरामादय बर्हिरूपमादयेति च ॥ उपभृत्यपि वचनाच्चतु-
र्द्वितीयमेव भवत्यनूयाजपत्ने ऽपि । तत्र तु प्रयाजानूयाजार्थयोर्मन्त्रप-
ञ्चकथोरादितो द्वाभ्यांद्वाभ्यां ग्रहणं भवेत् । यदा तु नानूयाजास्तादा-
दित एव चतुर्भिः ॥

वारुण्यै निष्कासेन तुषैश्चावभृथमवयन्ति । १४ ।

आज्यानि गृहीत्वा वारुणाः शेषेण तुषैश्च महावभृथं गच्छन्ति ॥
श्रवभृथं कर्म । तत्संयोगात्तदर्थमुदकमत्रावभृथ इत्युच्यते ॥

तुषा ऋजीपधर्मं लभन्ते । १५ ।

सोमर्जौषधर्मं दध्नाप्रोक्षणादिकं तुषा लभन्तः । निष्कामस्तु हविर्भविष्यति ॥

वारुणमेककपालमेके समामनन्ति । १६ ।

अस्मिन् पत्ने सर्वमपि पुरोडाशमयुक्तं कर्मानंकरणान्तं क्रियते ॥

नायुर्दां नाभिप्रव्रजनमन्त्रं न साम गायति । १७ ।

आयुर्दाग्रहणेनावभृथमवैष्यतो होमो लक्ष्यते । तं न जुहोति । न
सोहं हि राजेति प्रयान्तो वदन्ति । न च माम गान्तव्यमित्यर्थः ॥

सर्वा दिशो ऽवभृथगमनमास्नातम् । १८ ।

सर्वा दिशः प्रति ॥

नोदीचीरभ्यवेत्या इत्येके । १९ ।

उदीच्यांभवा आपो न गन्तव्या इत्येके शाखिनः ॥

यां दिशं गच्छेयुस्तथामुखाः प्रचरेयुरित्येके । २० ।

यां दिशं प्रवृत्विजो गच्छन्ति तां दिशमभिमुखाः प्रचरेयुः न तु यथा-
प्रकृतिं प्रागादिमुखा इत्यर्थः । तथा च भागद्वाजः यां दिशं गच्छन्ति
सा प्राचौ दिगिति ॥

वहन्तीनां स्यावरा अभ्यवेत्याः । २१ ।

या वहन्तीनां प्रदेशेषु स्यावरा इडादिभ्या आपस्ता अभिगन्तव्याः ॥

तदभावे याथाकामी । २२ ।

तदभावे याथाकाम्यं याः काश्चिदेवाभ्यवेत्याः ॥

उदकान्ते स्तरणान्तां वेदिं कृत्वा तस्यां हवींषि
सादयति । २३ ।

उदकममौषे स्फरादानादिविधिना वेदिं कृत्वा स्तीर्त्वा च बर्हिषा
तस्यामाज्यानि निष्कामं च सादयति । तत्र परिध्यादयो ऽग्नि-
संस्कारा अर्थलुप्रा निवर्तन्ते । परिध्यभावादत्र परिध्यङ्गयोः सृथस्त्वा
पुग्स्ताद्युर्नाज्म लेत्यभिमन्त्रणयोरपि निवृत्तिः । परिध्यङ्गत्वं च तयोः
प्रकृतावेव दर्शितम् ॥

अपि वा न वेदिः । २४ ।

गतः ॥

शतं ते राजन्भिषजः सहस्रमित्यपो दृष्ट्वा जपति । २५ ।
 दृष्ट्वास्वप्नु जपत्यध्वर्युः । अतो वेदिपक्षे ऽपि प्राग्वेदिकरणाञ्जपति ॥
 अभिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्युदकान्तमभितिष्ठन्ते
 । २६ ।

तीगदुदकसौमामभिक्रामन्ति । बज्रवचनासुर्वेषां मन्त्रः ॥

अपः प्रगाह्य तिष्ठन्तो ऽवभृथेन चरन्ति । २७ ।

प्रगाह्यान्तःप्रविश्य तिष्ठन्तो ऽवभृथेन कर्मणा चरन्ति । तेनाक्रमण-
 प्रत्याक्रमणयोर्गिर्यत्तिराघारादौ ॥

तृणं प्रहृत्य सौवमाधारयति । २८ ।

वेदेनापः प्रथममुपवाज्य तत आधारयति । यथा चैवं कार्यं तथा
 दर्शितमेव प्रकृतौ । तथोदकमुपवाज्यत्येव सत्याषाढः । तृणप्रहारः
 सर्वाङ्गत्यर्थः आङ्गतीनां प्रतिष्ठित्या इति श्रुतेः ॥

एदि वा पुरा तृणं स्यात्तस्मिञ्जुहुयात् । २९ ।

गतः ॥

इति मप्रमी कण्डिका ।

अग्नीदपस्त्रिः संमृद्धीति संप्रेष्यति । १ ।

अपामाहवनीयविकारत्वादिति भावः ॥

आपो वाजजितो वाजं वः सरिष्यन्तीर्वाजं जेष्य-
न्तीर्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्यायै संमार्ज्यपो अन्ना-
दा अन्नाद्यायेति मन्त्रं संनमति । २ ।

आग्नीध्र इति शेषः । तत्रेभ्यसंनहनाभावात् सहस्फोरैर्लौकिकैर्देभैः केव-
लेन वा स्फोरं संमार्गः ॥

अग्नेरनीकमप आविवेशेति सुच्यमाधारयति । ३ ।

उत्तरण्येत्स्वाहेति मन्त्रान्तः । तत्र भुवनमपि त्रिप्रथस्वेत्यविकारेण
यज्ञाभिधानात् । आपो यज्ञ इति संनामः आहवनीयाभिधानात् ॥

वागस्याग्नेयीत्यनुमन्त्रयते यजमानः । ४ ।

गतः ॥

सुष्यते प्रवरः । ५ ।

सुषौ मादयित्वा पुनर्घृतवति शब्दे ऽम्बादत्ते । सर्वमन्युक्नुष्यते ॥

अपबर्हिषः प्रयाजानिष्ठाप्सुमन्तावाज्यभागौ यज-
ति । ६ ।

चौनिष्टार्धमौपभृतस्नानयत्यनूयाजपत्ने । अन्यथा सर्वमौपभृतम् ।
अप्सुमन्तौ अनुवाक्याभ्यामपुशब्दवन्तौ । याज्ये तु प्रकृतिवत् ॥ १ ।

अस्वप्न इत्येषा । अप्सु मे सोमो अब्रवीदन्तर्विश्वानि
भेषजा । अग्निं च विश्वशंभुवमापश्च विश्वभेषजीरित्य-
प्सुमन्तौ । ७ ।

गतः ॥

निष्कासस्थावदाय बरुणमिष्ट्वां हृत्स्वं निष्कासमव-
दायाम्नीवरुणौ स्विष्टकृदर्थं यजति । ८ ।

निष्कासाद्बरुणमिष्ट्वा नारिष्ठाः । मांनाय्यवद्भुतानुमन्त्रणम् । आग्नेय-
वत्चेककपालपत्ने । न चास्यैककपालधर्माः । तच्च सौमिके दर्शयि-
ष्यते ॥ स्विष्टकृतस्वग्नीवरुणाभ्यामनुब्रूहौति संनामः । आयुष्मानित्यनु-
मन्त्रणम् ॥

नोत्तरं क्रियते । ९ ।

गतः ॥

अपि वीपश्चतं जुह्वामानीयापवर्हिषावनृयाजौ यज-
ति । १० ।

अस्मिंस्तु कल्पे ऽनन्तरं स्विष्टकृतो ऽग्नीदपः सकृत्संमृद्धीति संप्रेषः ।
आपो वाजजितो वाजं वः सन्नुषीर्वाजं जिग्मुषीरित्यूहेन संमार्गश्च
द्रष्टव्यः पूर्वसंमार्गे प्रदर्शितत्वात् व्यक्रोक्तत्वाच्च मत्याषाढभारदाजा-
भ्याम् ॥

देवौ यजेति प्रथमं संप्रेष्यति । यजेत्युत्तरम् । ११ ।

प्रकृतौ हि देवान्यजेति सर्वार्थेन प्रथमेन यजेति प्रातिस्विकेन च ।
द्वितीयेन द्वियजावुत्तरावनृयाजौ । तदिह प्रथमाभावात्तयोर्द्वियज-
त्वाभिद्धौ द्वितीयस्य तावद्यज यजेत्यावृत्तित एव तत्सिद्धिः । द्विती-
यस्य तु देवौ यज यजेति द्वयार्थत्वादेकेनापि तत्सिध्यतीति भावः ॥

तुषाणां स्थालीं पूरयित्वाऽपुपमारयति समुद्रे ते
हृदयमस्वन्तरिति । १२ ।

तुषाणां तुषैः पूरणगुणेत्यादिना षष्ठौ । उपमारयति निमज्जयति ।
तुषा ऋजीषधर्मं लभन्त इत्यनेनैव सिद्धे स्थालीविधानार्थं वचनम् ।
दध्रावोक्षणमुत्प्लुतभक्षणं च तूष्णीं भवतः सोमस्त्रित्वात्प्रान्ताणाम् ॥

अपि वा न सौमिको ऽवभृथः । तूष्णीं तुषनिष्कास-
मऽपुपवपेत् । १३ ।

तुषैश्च निष्कासेन चावभृथमवैतीति श्रुत्यर्थस्य विशयित्वादिति भावः ।
न सौमिको ऽवभृथ इत्यनेन चावभृथेष्टेरेव प्रतिषेधो न तु स्वाना-
देरपि वक्ष्यमाणस्य तदनन्तरमेव वचनात् अपो ऽवभृथमवैतीति
पुनःश्रुतेश्च ॥

इमं विष्यामीति पत्नी योक्तृपाशं विमुञ्चते । १४ ।

गतः ॥

देवीराप इत्यवभृथं यजमानो ऽभिमन्थ्य सुमित्ता
न आप्त्रोपधय इत्यपः प्रगाह्य सशिरस्कावनुपमश्नन्ती
स्नातः पत्नी यजमानश्च । १५ ।

अवभृथं उदकम् । तस्मिन् यजमानेनाभिमन्त्रिते सुमित्रा न इत्युभा-
वपः प्रविश्य तूष्णीं स्नातः । अनुपमश्नन्ती अनुपमज्जन्ती । मल्लिलो-
त्क्षेपणेन सशिरस्कौ स्नात इत्यर्थः । तथा च वक्ष्यति सशिरावमज्ज-

नमसु वर्जयेदिति । अनुपमञ्जन्तावित्येव बौधायनः ॥ केचित्तनुपम-
 छ्यन्ताविति व्याचक्षते । युक्रायुक्तं तु तस्य सौमिके दर्शयिष्यामः ॥

अन्योऽन्यस्य पृष्ठे प्रधावतः । १६ ।

शोधयतः ॥

काममेते वाससी यस्मै कामयेयातां तस्मै दद्याताम् ।
 नहि दीक्षितवसने भवत इति वाजसनेयकम् । १७ ।

ये वसानावेतत्कर्माकृषातां ते वामसौ यस्मै कामयेयातामृत्विजे
 ऽन्यस्मै वा दद्यातां कामम् । न तु सौमिकावभृथवदुदके क्षिपेताम् ॥
 को विशेष इति चेत् नहोमे दीक्षितवसने भवतः । ते एव हि न
 दीक्षितवसनं परिदधौतेति निषेधान्निर्गृहे । इमे तु परिधयत्वा-
 दानार्हे एवेति । तत्र त्वाह कात्यायनः पूर्वं दद्यादधिकृतेभ्यो यस्मा
 इच्छेदिति ॥

उद्वयं तमसस्परीत्यादित्यमुपस्थाय प्रतियुतो वरुणस्य
 पाशं इत्युदकान्तं प्रत्यसित्वा समिधः कृत्वाप्रतीक्षान्तू-
 ष्णामेत्यैधो ऽस्येधिषीमहीत्याहवनीये समिध आधा-
 यापो अन्वचारिपमित्युपतिष्ठन्ते । १८ ।

उदकान्तं तौरुमीमाम्यमुदकं प्रत्यमित्वान्तःप्रवेश्य । तत्र त्वाह
 बौधायनः पराङ्गावृत्तः प्रपदनादकान्तं प्रत्यस्येदिति । समिधः कृत्वा
 हस्ते गृहीत्वा अप्रतीक्षाः प्रतिनिवृत्तपुखरुवभृथमनीक्षमाणाः ।
 तृष्णीं वाग्यताः न सौमिकावभृथवन्महोथां वदन्त इति ॥ व्याख्यातः

शेषः पशौ । सर्वमेतत्समानं पत्न्याः । ततः कृतान्तादाग्भ्येष्टिः संस्था-
प्या । तत्रोत्तरे विहारे विष्णुक्रमादि अवेदिसंस्कारत्वात् । समिन्धनं
द्वभयोरगृहवनीययोः । तन्क्लेणोपस्थानम् । समानमन्यत् ॥

अत्र पौर्णमास्येष्टोन्दनादि पूर्ववन्निवर्तनम् । १९ ।

अत्र वरुणप्रघासदेश एव । श्रोभृते पूर्णमास्येष्ट्या पूर्ववत् प्रसूतो
दंवेनेत्यादिविधिना केशानां निवर्तनं भवति ॥

सर्वं वा वापयेत् । २० ।

वरुणप्रघासेषु सर्वं वा केशजातं वापयेत् न तु निवर्तयेदित्यर्थः ।
अथवा सर्वमिति न केवलं ग्रमश्रादिकेशानपौत्यर्थः ॥

मन्त्रादिर्विक्रियते । यद्वर्मः पर्यवर्तयदन्तान्पृथिव्या
दिवः । अग्निरीशान आजसा वरुणो धीतिभिः सह ।
इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह ॥ अग्निस्तिग्मेनेति समा-
नम् । २१ ।

अनमित्यादेः अभिवर्तय इत्यन्तस्य मन्त्रस्य आदिः इयं अत्रित्यर्थः ।
तत्स्थाने यद्वर्म इत्ययं मन्त्रो निविशते । समानः शेष इत्यर्थः ॥

अपि वा स्नात्वोक्त्वा केशग्रमश्रूण्यरण्योरग्नीन्समारो-
प्योदवसाय निर्मथ्य पौर्णमासेन यजते । २२ ।

अपि वावभृथे स्नात्वागत्य इष्टिं समाप्य तदानौमेव सर्वं वपनं
कृत्वा द्वयोर्दयोग्णोर्धार्धानग्नीन्समारोप्य गृहान्गत्वा निर्मथ्य निधाद्य

तच्च पौर्णमासेन यजेत । नित्यस्येदाहवनीयो दक्षिणमुत्तरे क्षिप्रा
 षड् समारोपयेत् अपट्टन्ते कर्मण्यविभागापत्तेः । अर्णवषनाच्चात्म-
 समारोपणं निवर्तते ॥

यज्ञो ह वा एष यद्वरुणप्रघामा नह्यवकल्पते यदुत्त-
 रवेद्यामग्निहोत्रं जुहुयादिति वाजसनेयकम् । २३ ।

सौमिकयज्ञ इव ह्येष यज्ञो यद्वरुणप्रघामाः अवष्टथोत्तरवेदिमंघो-
 गात् । अतस्तेषुत्तरवेद्यामग्निहोत्रं नावकल्पते यथा सोमे । तस्मा-
 न्तथा नाम वरुणप्रघामाः कार्याः यथोत्तरवेद्यामग्निहोत्रं मध्ये नाप-
 तति । कथं नाम कार्या इति चेत् तदपि दर्शितमेव प्राक् यथा-
 षोभ्यो निनीयाग्नी प्रणयत इति वाजमनेयकमिति सद्यस्काला वा
 वरुणप्रघामा इति च । नहि तयोः कल्पयोरुत्तरवेद्यामग्निहोत्रमा-
 पतति यदहरेर्वाग्निः प्रणोतस्तदहरेत्र कर्मापवर्गात् । सद्योऽग्निप्रण-
 यनप्रशंसार्थं चेदमुक्तं न त्वितरकल्पनिन्दार्थं स्वमतेन तस्याकल्पात्
 तत्रापि वाजमनेयग्रहणाच्च । तेन पूर्वद्युःप्रणयने जुहुयाद्वोत्तरवे-
 द्यामग्निहोत्रम् । उक्तं च पशावेवमन्यत्र विप्रक्रान्ते तन्त्र इति ॥

इत्यष्टमी कण्डिका ।

इति द्वितीयः पटलः ॥

ततश्चतुर्षु मासेषु पूर्वस्मिन्पर्वण्युपक्रम्य द्वाहं साकमे-
 धैर्यजते । १ ।

ततश्चतुर्षु मासेष्विति वरुणप्रघामेषु व्याख्यातम् । पूर्वस्मिन्पर्वण्येति

वैश्वदेवे । द्रव्हमिति अहप्रतिषेधार्थम् । अमति हि तस्मिन्महाहविषो
वरुणप्रघासकल्पान्तिदेशेन पक्षे द्रव्हकालतायां अहकालतामीषां
स्यात् । अतो ऽस्य मद्यस्कालता नियम्यते । साकमेध इति पर्वसमा-
ख्या यत्सोमस्य राजेत्यादिब्राह्मण एव द्रष्टव्या ॥

अग्नये ऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति
साकं सूर्येणोद्यता । २ ।

कार्त्तिक्यां मार्गशीर्ष्यां वा चतुर्दश्यां प्रागुदयाद्दवसायारक्षः महा-
हविःषूदवसाननियमात् तदङ्गत्वाच्चान्यामामिष्टीनां अङ्गाङ्गिनेरेकदे-
शित्वाच्च । पृथगग्नयस्तु भवन्ति कालभेदात् बहिस्तन्ववर्तित्वाच्च । साकं
सूर्येणोद्यता निरूप्योपमादनान्ते कृते तेष्वेवाग्निष्वग्निहोत्रं ङ्गत्वा ततः
प्रोक्षणादि प्रतिपद्यते ॥

साकं वा रश्मिभिः प्रचरन्ति । ३ ।

इष्या वा सहेद्यतो रश्मिभिर्भवति । साकं सूर्येणोद्यता निर्वपतीति
श्रुत्यर्थस्य विशयित्वादिति भावः । शाखान्तगैयो वाचं विधिः ॥

सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते । ४ ।

गतं ॥

मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो मध्यंदिने चरुम् । ५ ।

ब्रह्मदेवतत्वाद्ब्रह्मरत्वाद्याग्नीषोमीयविकारश्चरुः यथाह भारद्वाजः
द्रव्यरश्म्यक्षरा ऐन्द्राग्निविकाराश्चतुरक्षरप्रभृतयो ऽग्नीषोमीयविकारा
इति । न च मारुतत्वात्क्षर इति ब्रह्मनैयं सगुणस्य ब्रह्मरत्वात् ।

तथा च भारद्वाजः अक्षरसंख्यायां मगुणो देवताशब्दः संख्यायेतेति ॥
सिद्धं वाच भविष्यति गृहमेधीयेन ॥

न बर्हिरनुप्रहरति । ६ ।

अनुप्रहरत्येव तु गृहमेधीयस्याबर्हिष्ट्वे । नित्यस्य प्रस्तरप्रहारः ॥

सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते । ७ ।

गतः ॥

मरुद्गो गृहमेधिभ्यः सर्वासां दुग्धे सायं चरुम् । ८ ।

सर्वासां यजमानगवीनामिति शेषः ॥

यत्सांतपनस्य बर्हिस्तद्गृहमेधीयस्य । ९ ।

प्रस्तरस्त्वाहर्तव्यः प्रहृतत्वान्त्र ॥

अपि वा नेष्ठाबर्हिर्भवति । न सामिधेनीरन्वाह ।

न प्रयाजा इज्यन्ते नानूयाजाः । १० ।

अपि वेति शब्दात्पचान्तरे सर्वमिष्ठाबर्हिर्गाद्यविकृतमिति सिद्धं
भवति । तत्रेष्ठाभावादेव सिद्धं न सामिधेनीरन्वाहेति अनुवादे
ब्राह्मणानुसारादिति द्रष्टव्यम् ॥

अयजुष्केण वत्सानपाकृत्यार्पवित्त्वेण गा दोहयति । ११ ।

अयजुष्कमित्यनेन लौकिकं लक्ष्यते । शाखादिर्गृहतेन लौकिकप्रका-
रेण वत्सानपाकृत्य शाखापवित्त्वे कपालधर्मणोपहिते चरावधर्मकं
गा दोहयति । चरुश्रपणार्थमित्यर्थः । तथोत्तरकल्पे वक्ष्यति ॥

स वै खलु पर्णशाखाया वत्सानपाकृत्य पविचवति संशोह्य यथैतद्मावास्यायां क्रियते तं चरुं अपयतीत्येके । १२ ।

स वै खल्विति पक्षान्तरं ब्राह्मणानुसारेण । प्रकृतिवदेव वा पर्णशाखादिधर्मेण वत्सानपाकृत्य शाखापविचवत्येव चरुं यथैतत्पयोऽमावास्यायां क्रियते तथा मधर्मकं मंदाह्य तस्मिन्दुग्धे चरुं अपयेदित्यर्थः ॥

अग्नीनन्वाधाय वेदं कृत्वामीनपरिस्तीर्य पाणिप्रक्षालनादि कर्म प्रतिपद्यते । यथार्थं पात्राणि प्रयुनक्ति । १३ ।

अनिध्वाबर्हिःपत्रं मधर्मकदोहपत्रं चाश्रित्य प्रयोग उच्यते सूत्रकृता । अग्नीनन्वाधाय शाखाहरणादिविधिना वत्सानपाकरोति प्रातर्दोहवद्दोहयित्वेति वक्ष्यमाणत्वात् । वेदानन्तरं परिस्तरणनियमेन पौर्णमासतन्त्रतामस्य दर्शयति मा भूत्प्रातर्दोहयोगादामावास्यत्वभ्रम इति । ततश्चावगच्छामोऽग्नीषोमोयविकारः मगुणे मारुत इति ॥ पात्रप्रयोगे चरुदोहयोर्नयेनार्थः तानि प्रयुनक्ति ॥

स्थालीं कपालानां स्थाने । १४ ।

परिभाषामिद्धाया अपि स्थाल्याः पुनर्वचनं दोहचर्वाधारत्वेनोभयधर्मत्वोपप्लवे कपालस्थान एव यथा स्थान्मा भूत्कुम्भौस्थान इति ॥

निर्वपणकाले । १५ ।

इति नवमी कण्डिका ।

चतुरो मुष्टीन्निरुष्य बह्वन्वावपति । १ ।

अल्लिगमात्यप्राशनपर्याप्तं यथा स्यात्तथा बह्वन्वावपति ॥

कपालानामुपधानकाले प्रथमेन कपालमन्त्रेण चरु-
मुपदधाति । ध्रुवो ऽसीति मन्त्रं संनमति । पिष्टाना-
मुत्पवनकाले तण्डुलानुत्पनाति । २ ।

त्रिस्यष्टायै पुनर्वचनम् ॥

अधिश्रयणकाले प्रातर्दोहवत्सर्वा यजमानस्य गा
दोहयित्वा तस्मिञ्छ्रपयति । ३ ।

अधिश्रयणकाले प्राप्ते प्रातर्दोहधर्मेण कपालधर्मिकायां स्यान्वामेव
सर्वा गा दोहयित्वा तस्मिन्नाधिश्रयणमन्त्रेण तण्डुलानोष्य चरुधर्मेण
श्रपयतीत्यर्थः । अधर्मरुदोहपले तु यजुरुत्पूते पर्याप्तं चरुधर्मेणैव
श्रपणम् ॥

संप्रैषकाले यदन्यदिध्मावर्हिपस्तत्संप्रैष्यति । आज्य
ग्रहणकाले ध्रुवायामेव गृह्णाति । ४ ।

गते ॥

प्राशर्णीरभिमन्थ्य ब्रह्माणामामन्थ्य वेदिं प्रोक्ष्य प्रोक्ष-
णीश्रेष्ठं निनीय पवित्रे अपिस्तृज्यान्तर्वेदि विधृती नि-
धाय ध्रुवां सुव* च सादयति । ५ ।

उक्तैरपर्याप्तैस्त्वार्थैरुक्तमणम् । तेन यावदुक्तमेव कर्म क्रियते ॥

* Corrected, the MSS. read सुच.

तत्र वेद्यां पवित्रापिसर्गो मन्त्रेण । आज्यस्यास्यपि साद्या कार्यव-
त्त्वात् । सूर्यस्त्वा युनज्म त्वेत्याध्वर्ध्वयाजमानयोरपि निवृत्तिः
अनुक्रमणात् परिध्यङ्गत्वाच्च । परिधिषोषत्वं च तयोः प्रकृतावेव
दर्शितम् ॥

एतावसदतामिति मन्त्रं संनमति । ६ ।

एतावसदतां तौ विष्णो पाह्वीति सुवभ्रुवयोर्मन्त्रमंनामः । तथा
विष्णवमि वैष्णवं धामामि प्राजापत्यमित्याज्याभिमन्त्रणे जुह्वपभृतो-
राज्याभावात् । तथैव पेटतुः सत्याषाढभारद्वाजौ । केचित्तु प्रकृता-
वाज्यस्याख्याज्यस्याप्यनेनाभिमन्त्रणमिच्छन्तो ऽत्रापि विष्णुनी स्यो
वैष्णवे धामनी स्यः प्राजापत्ये इत्यूहन्ते ॥

उद्दासनकाले शरं निधाय यावन्तो यजमानस्या-
मात्यास्तावत ओदनानुद्धरति । ७ ।

फेनमिश्रः चरोगमिसो ऽंशः शरः । तमुद्दामिताचरोगादाय प्रज्ञातं
निदधाति । यावन्तो यजमानस्यामात्या इत्यविशेषनिर्देशे ऽपि
प्राशनविधौ ये यजमानस्यामात्या हविरुच्छिष्टाशा इति संकोक्ष्णात्
तावन्त एवेहापि याह्नाः । अस्तीकाश्च मस्तीका इत्यवचनात् । तावत्
ओदनान्पृथक्पात्रेषु दर्वीद्भरति स्यास्यां चावशिष्यति । तथा सोत्त-
रश्च व्यक्तं भविष्यति ॥

अतो भूयसे यदि बहुगेदने भवति । ८ ।

यदि प्रभृत ओदनः स्यात्तदातो भूयसे ऽप्युद्धरति । उत्तरश्च विजि-
षोगः ॥

उद्धृतानुत्पूतानसंक्रतानभिघारितानासादयति । ९ ।

दर्भाभ्यां तृष्णौमुत्पूय प्रकृतिवदलंकृत्य पुनस्तूष्णीमभिघार्य प्रियेणे-
त्यामाऽयति ॥

दक्षिणाग्नौ पत्न्याः प्रतिवेशमेादनं पचति । १० ।

गृहस्य यदयतो गृहान्तरं स प्रतिवेशः । तस्माद्गृहगार्हपत्यस्याह-
वनीयस्य च दक्षिणाग्निप्रदेशः प्रतिवेशः । तादृश्याच्च तत्र पच्यमान
श्रादनो गृहमेधीयस्य प्रतिवेश इत्युपचर्यते ॥

तं नाभिघारयति । ११ ।

गतः ॥

द्वयोरुद्धरणं वाजसनेयिनः समामनन्ति । दक्षिणा-
देव मरुतो गृहमेधिना यजति । १२ ।

इति दशमौ कण्डिका ।

उत्तरस्मात्स्विष्टकृतम् । १ ।

सर्वाथे द्वयोरैवोदनयोः पात्रद्वये गृहमेधीयादुद्धरणमित्यर्थः । तदां
तु दक्षिणात् दक्षिणत आमादितात् ॥

श्रादनयोर्निम्ने कृत्वा तत्राज्यमानीय तत आज्यार्था-
न्कुरुत आज्यस्थाल्या वेति वाजसनेयकम् । २ ।

निम्न अवटौ ॥

एवं कुर्वन्न धुवायां गृह्णीयात् । ३ ।

धुवायां गृहीतस्य निम्नयोरानयननिरामार्थं वचनम् ॥

आज्यभागाभ्यां प्रचर्य जुह्वामुपस्तीर्य सर्वतः सम-
वदाय मरुतो गृहमेधिना यजति । ४ ।

अथ वेदानधानादि ह्येवपदानान्तं कृत्वा वेदेनापत्राज्याग्नीदग्निं त्रिः
संगृह्णीति संप्रैषः । मंमार्जनं च स्फोत केवलेन मरुफोर्वा लौकिकैर्दग्भिः
यथोक्तं भारद्वाजेन चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेत् यथा गृहमे-
धीये ऽग्निमंमार्जनातीति । प्रवरस्तु विनेधमंनहनवेदिदृष्टणाभ्यां स्यात्
अतत्साध्यत्वात् । ततश्चाज्यभागाभ्यां स्विष्टकृतश्चान्याः प्रागूर्ध्वं च प्रधा-
मादङ्गाज्जतयो निवर्तन्ते । कस्मात् । आज्यभागौ यजति अग्निं स्विष्ट-
कृतं यजतीत्युभयविधानेनेतरामापि परिसंख्यानात् ॥ सर्वतः सर्वेभ्य
ओदनेभ्यः । सर्वेषु चावदानधर्माः प्रकृतिवत् ॥ स चायं प्रयोगक्रमः
स्वयमेव व्यक्तमनुक्रान्तो भारद्वाजेनेति द्रष्टव्यम् ॥

सर्वेषामुत्तरार्धात्सकृत्सकृदवदायाग्निं स्विष्टकृतम् । ५ ।

यजतीत्यन्वयः । नाग्निवृत्तिर्याख्याता ॥

न प्राशिक्षं न यजमानभागम् । ६ ।

अवद्यतीत्यंध्याहारः सामर्थ्यादिडान्तत्वात्तन्त्वस्य । तयोः प्रागग्ना-
भावादिति भावः । प्राशिक्षपूर्वत्वे त्ववदानद्वारा तत्प्राशनस्यैव वाच-
निको निषेधः ॥

इडान्तः संतिष्ठते । ७ ।

गतः ॥

ये यजमानस्यामात्या हविरुच्छिष्टाशास्त ओदनश्रे-
षान्प्राप्नन्ति । ऋत्विजे ऽन्ये वा ब्राह्मणाः । ८ ।

हविरुच्छिष्टाशाः वैश्वदेवशिष्टाग्निः यजमानभाण्डोपजीविनः पुत्रपौ-
त्रादय इति यावत् । तथा यजमानस्य गृह्या हविरुच्छिष्टाशा इत्येव
कात्यायनः । ते सयजमानाः प्राप्नन्ति । यदि प्रभृत ओदनः स्यादृ-
त्विजे ऽन्ये वा ब्राह्मणाः प्राप्नोयुर्गित्यर्थः । स्पष्टं चैतद्भारद्वाजीये
यथामात्येभ्य ओदनानुद्गर्न्ति यावन्तो हविरुच्छिष्टाशा भवन्ति
ततो ऽन्ये ऽपि प्राप्नोयुर्थादि प्रभृत ओदनः स्यादिति । पल्यप्यत्र
प्रतिवेशात्प्राप्नोयात् ॥

प्राप्नन्ति ब्राह्मणा ओदनं यः स्थाल्याम् । ९ ।

प्राप्नन्ति ब्राह्मणा ओदनमित्यस्य ब्रह्मोदनवद्भ्याम् । स्थालीस्यं
हविःशेषमृत्विज एव प्राप्नन्तीत्यर्थः ॥

सुहृता एतां रात्रिं वसन्ति प्रतीता अनवर्तिमु-
खिनः । १० ।

सुहृताः मृष्टाग्नेन तृप्ताः । प्रतीताः मियः संगताः । अनवर्ति-
मुखिनः अवर्तिर्दारिद्र्यं जुद्धा यथा अवर्त्या गृणन् आम्नाणि पेष-
इत्यादौ । मुखशब्देन तु तत्कार्यं लक्ष्यते । अवर्तिवचनरहिताः कर्म-
ण्यवादानकुर्वन्त इत्यर्थः ॥

प्रतिवेशा अपि पचन्ते । ११ ।

महानमपाचकास्त्रिह प्रतिवेशा विवचिताः विहारप्रतिवेशभृतमहान
भवर्तिन्वात् । ते ऽप्योदनापचन्ते सर्वेषां मृष्टाग्नार्थम् ॥

गा अभिघ्नते । १२ ।

गाश्च ते ऽभिघ्नन्ति व्यञ्जनार्थम् ॥

आञ्जते ऽभ्यञ्जते । १३ ।

अमात्या इति शेषः ॥

अनु वत्सान्वासयन्ति । १४ ।

सर्वामेतां रात्रिं यजमानस्य वत्सान्माहभिरनुवासयन्ति । ते पयः
पायंपायं माहभिः सह वत्सा वसन्तीत्यर्थः ॥

अनिष्कासितां स्थालीं निदधाति । १५ ।

निष्कामनं निष्कषणम् । विलज्जठरलग्नमोदनशेषमनिष्कष्टं भवतीत्यर्थः ॥

अप्रमृष्टं दर्व्युदायुवनमन्ववदधाति । १६ ।

दर्व्या उदायुवनं दर्व्युदायुवनं येन प्रदेशेन तण्डुलाः पत्रिसाम्याथं
विक्रियमाना उदायुयन्ते । सर्वं दर्व्यन्तमित्यर्थः । तदप्यमृष्टलेपमेव
स्यान्वामवदधाति ॥

पराचीनरात्रे ऽभिवान्याया अग्निहोत्र्यै च वत्सौ
बध्नाति । १७ ।

पराचीनरात्रे अपररात्रे । अभिवान्यमभिवननीयं वत्सान्करं यस्याः
साभिवान्यवत्सा या मृतवत्सा वत्सान्तरेण दह्यत इति यावत् । तस्या
वत्सं माहसमोपादपाकृत्य बध्नाति पितृयज्ञहविरर्थम् ॥ तथाग्निहोत्र्या
वत्सं यदि पयमाग्निहोत्रं भवति ॥

व्युष्टायां पुराग्निहोचान्पूर्णादर्व्येण चरन्ति । हुते वा । १८ ।
 पूर्णदर्विसंबन्धात् पौर्णदर्वमिति कर्मनाम । पुराग्निहोचाद्गुते वेत्यनु-
 दितहोमविप्रयं व्युष्टायां चरन्तीति वचनात् साकं सूर्येणोद्यतेत्युत्तरस्य
 कर्मणः कालवचनात् ॥

शरनिष्कासस्य दर्वीं पूरयित्वर्षभमाह्वय तस्य
 रवते* पूर्णा दर्वि परापतेत्यनुद्रव्योत्तरया गार्हपत्ये
 जुहुयात् । १९ ।

स्यान्वा दर्व्यदायुःनय च लेपो निष्कामः । तेन शरेण च दर्वीं
 पूरयित्वा यजमानस्य ऋषभं स्नानाह्वय तस्य रवते* रवे मति
 गार्हपत्ये जुहुयात् । नाहवनीयप्रणयनं अर्थाभावात् । ऐन्द्री त्वाङ्गतिः
 इन्द्रस्य निष्कामं निदध्यादिति श्रुतेः ॥

यद्यृषभो न रूयाद्ब्रह्मा ब्रूयाज्जुहुधीति । २० ।

गतः ॥

यस्य रवते* जुहोति तां दक्षिणां ददाति । २१ ।

यस्य रवते* जुहोतीति वचनात् यथा न रूयान्तः न ददाति ॥

भरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः स्वतवद्भ्यो वा पुराडाशं सप्तकपालं
 निर्वापति । साकं सूर्येणोद्यता साकं वा रश्मिभिः प्रच-
 रन्ति । सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते । २२ ।

यन्धो ऽयमानी ऋतेन व्याख्यातः ॥

इत्येकादशी कण्डिका ।

ततो महाहविषस्तन्त्रं प्रक्रमयति । १ ।

महाहविर्नाम साकमेधानां प्रधानेष्टिः तत्रैव पञ्चमं चराणामुपदेशात्
मामनामादिधर्माणामुपदेशाच्च । तत्र महाहविरिति पुनःममाख्यानात्
साकमेधीयं हविरिदमेषाम् । महाहविषं हविरिदमिति विकल्पते ॥

तस्य वारुणप्रधासिकेनोत्तरेण विहारेण कल्पो व्या-
ख्यातः । २ ।

एतद्वाङ्मण ऐन्द्राग्र इति श्रुतेरिति भावः । वक्ष्यति च ऐन्द्राग्रतु-
षान्मु प्रतिपादयतीति । तत्र वरुणप्रधामकल्पार्तिदेशान्नित्यमुदव-
सानम् । तच्च दर्शितमेवानौकवते । तथोत्तरविहारग्रहणान्नित्योत्तर-
वेदिः । नित्यं च पाशुकं प्रणयनम् ॥

निर्वपणकाल आग्नेयमष्टाकपालमित्यष्टावुत्तराणि
हवींषि निर्वपति । ३ ।

पञ्चमं चरेभ्य ऊर्ध्वमैन्द्राग्रमेकादशकपालमैन्द्रं चरुं वैश्वकर्मणमेककपालं
निर्वपति । तत्र नानाबोजधर्मणैन्द्राग्रं पृथङ्निरुपावहत्य तुषुग्न-
ज्ञातान्निदधाति । तेषां पृथक्प्रतिपाद्यत्वात्प्रेषणादयस्तु संसृज्यैव
क्रियन्ते ॥

ऐन्द्रस्य चरोः स्थान इन्द्राय वृचघ्ने चरुमेके समाम-
नन्ति ॥ अग्ने वेर्हीचं वेर्हृत्यमूर्ध्वो अध्वरे स्यात् ।
अवतां त्वा द्यावापृथिवी अव त्वं द्यावापृथिवी । स्विष्ट-

कृदिन्द्राय देवेभ्यो भव जुषाणो अस्य हविषो घृतस्य
वीहि स्वाहेति सूच्यमाघारयति ॥ वागस्याग्नेयीत्यनुम-
न्त्रयते यजमानः । ४ ।

गताः ॥

सहस्र सहस्रश्चेति चतुर्भिर्मासनामभिरेककपालम-
भिजुहोति । धेनुर्दक्षिणर्षभो वा प्रवयाः । इदावत्सरीणां
स्वस्तिमाशास्ते । दिव्यं धामाशास्त इति सूक्तवाकस्या-
शिःपु होतानुवर्तयते । एवं यजमानो जपति । आशास
इति मन्त्रं संनमति । ५ ।

व्याख्यातं प्राक् ॥

येन्द्राग्नतुपानसु प्रतिपादयति । ६ ।

अवष्टयस्य तु काले तृणीमैन्द्राग्नतुपानसु, त्रिपति ॥

सिद्धिमिष्टिः संतिष्ठते । ७ ।

ततः कृतान्तादारभेष्टिं संस्थापयन् ॥

इति द्वादशौ कण्डिका ।

इति तृतीयः पटलः ॥

तदानीमेव पितृयज्ञस्य तन्त्रं प्रक्रमयति । १ ।

यदैव महाहविः संतिष्ठते तदानीमेव प्रक्रमयति ॥

वेदं कृत्वाग्नेणान्वाहार्यपचनं यजमानमाचीं चतुः-
सक्तिं वेदिं करोति । २ ।

अग्नीन्विहृत्य वेदं कृत्वा शौलवेन विधिना विस्तारत आयामतश्च
यजमानमाचीं चतुरश्रां वेदिं करोति ॥

प्रतिदिशं सक्तयो ऽथान्तरदेशान्प्रति मध्यानि । ३ ।

सक्तयः कोणाः । ते महादिक्षु भवन्ति । कोणदिक्षु मध्यानि ॥

उद्धता खाता भवति । ४ ।

अपारहमित्युद्धन्ति । न देवस्य सवितुः सव इति खनति ॥

न प्राची वेदिरुद्धत्या । पितृयज्ञो हि । न दक्षिणा ।
यज्ञो हि । उभे दिशावन्तरोद्धत्या । उभये हि देवाश्च
पितरश्चेज्यन्त इति विज्ञायते । ५ ।

वेदिः प्रागपवर्गा नोद्धननीया । कुतः । पितृणां यज्ञो ह्ययम् । न
च दक्षिणोद्धत्या । कुतः । यज्ञो ह्ययं न केवलं पितृः ॥ कथं
तर्ह्युद्धननीया । प्राचीं च दक्षिणां चान्तरा कोणदिशं प्रत्युद्धत्या
उभयात्मकत्वात् । कथमस्योभयात्मकत्वमिति चेत् तच्छ्रुतिरेव ब्रूते
उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्त इति । के देवा इज्याः के च पितर

इति हेत् प्रयाजादिभिरिज्या देवाः प्रधानहविर्भिः पितर इति
केचित् । तन्मन्त्रं प्रधानविषयतयैवोभयत्रश्रुतेः यथा उत्तरत एवोप-
वीय निर्वपेद्भये हि देवास्त पितरश्चेज्यन्त इति । अतो य एव
प्रधाना इज्यास्त एव पितरूपा देवरूपास्तेति मंगिरामहे ॥ तत्रोद्ग-
ननेनैव वेदिममार्गादयो ऽपि व्याख्याता भवन्ति ॥

ये के च देवसंयुक्ता मन्त्रा देवेभ्यः पितृभ्य इति तान्सं-
नमति । यथा भवति पृथिवि देवपितृयजनीति । ६ ।

यतश्चैवमुभयविधा इज्यास्ततस्त मन्त्रेषु ये देवशब्दा देवतापराः ते
देवपितृशब्दविकारयुक्ताः प्रयोक्तव्याः । यथा पृथिवि देवपितृयजनि
देवानां पितृणां परिषूतममि कर्मणि वां देवेभ्यः पितृभ्यः शक्यमि-
त्यादि ॥ तत्रैतन्निङ्गतधैवोदाहृतं देवेभ्यः पितृभ्य इतीति । यथा
अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः ममिध्यमानायानुब्रूहीति श्रुत्या प्रदर्शितं तथा
मंनमतीत्यर्थः ॥ ये लदेवतापरा देवशब्दास्तान्न मंनमति यथा बधान
देव मवितरित्यादि । ये चाङ्गदेवतापरास्तानपि न मंनमति देवा-
नाम्नेषु तत्रेज्यत्वात् देवो यजेति निङ्गाच्च ॥

अविकारो वा परवाक्यश्रवणात् । ७ ।

अविकारो वा सर्वमन्त्रेषु । कुतः । परार्थे ऽत्र ह परे ताको तपो-
भये हि देवाश्चेत्यादिवाक्यस्य श्रवणात् । इमां दिशं वेदिमुद्धन्ति
उत्तरत एङ्गोपवीय निर्वपेदित्यादिवैद्युद्धननादिविधिपरवाक्यस्य हि
शेषतया श्रुतमेव तद्वाक्यम् । अतस्तच्छ्रुतिपरत्वान्नाहे प्रमाणम् । न

वानूहे मन्त्रवर्णविरोधः पितृणामपि दैवतत्वादिति ॥ अथापरा
 व्याख्या । परार्थे अपूर्वप्रैषविधिपरे ऽग्नये देवेभ्य इत्यादिवाक्ये
 पितृशब्दश्रवणान्न ह्येतद्देवशब्दमयुक्तमन्त्रविकारे प्रमाणमवकल्पते प्राकृते
 ऽस्मिन्मन्त्रे देवशब्दस्याभावात् । तस्मादविकार इति ॥ यस्तु ब्रूयात्
 पृथिवि देवयज्ञनीत्यादौ परार्थे वेदिस्तुतिपरे वाक्ये श्रवणात् अस-
 मवेताभिधायिनो देवशब्दस्याविकार इति कस्मान्न व्याख्यातमिति ।
 प्रतिब्रूयादेनं देवानां पग्निषूतममौत्यादिषु समवेताभिधायिषु त्रिका-
 रप्रसङ्गात् सर्वमन्त्राविकारप्रतिज्ञावचनाच्चेति ॥ न च द्रव्यदेवतासं-
 बन्धप्रतिपादनादन्यार्थत्वं परवाक्यत्वमिति वाच्यं तथापौदं देवाना-
 मिदमु नः महासुव्याहं देवयज्ययेत्यादौ प्रसङ्गात् । तस्मादुक्त एवार्थः
 साधीयान् ॥

प्रागुत्तरात्परिग्राहात्कृत्वा दक्षिणाग्नेरग्निमाहृत्य
 मध्ये वेद्या उपसमादधाति । ८ ।

गतः ॥

एतस्मिन्पितृयज्ञ आहवनीयकर्माणि क्रियन्ते । ९ ।

पितृयज्ञे यान्याहवनीयकर्माणि तान्येतस्मिन्नग्नौ क्रियन्ते । यत्सन्ध-
 दग्निहोत्राद्यन्तरापतितं तदाहवनीय एव क्रियते ॥

अग्नीनन्वाधायेध्माबर्हिराहरति । १० ।

गतः ॥

समूलं बर्हिर्दाति । ११ ।

खाल्वापि भुवं मूलं एव लुनाति न चोत्पाटयति दातौति वचनात् ।
तच्च मूलं ते राध्यासमिति मन्त्रं विकुर्वन्ति । नात्र प्रसूरो घाञ्चः
तस्योत्तरत्रवचनात् ॥

उपमूललूनं वा । १२ ।

बर्हिर्भवतीति शेषः ॥

वर्षीयानर्थादिधो द्राघीयांश्च । १३ ।

अर्थ इत्यर्थलक्षणपरिमाणः प्राकृत इधो लक्ष्यते तद्भवत्या च तत्रैव
दर्शिता । तदयमर्थः । प्राकृतादिध्यादयं प्रकृष्टः स्योन्वायामाभ्यां
भवतीति । तथा च द्राघीयः प्राकृतादिति मत्यापाठः । श्रुतिश्च
भवति वर्षीयानिधु इधोद्भवति व्याख्या इति ॥ तत्र परिधिद्वल-
कल्पं विंशतिधा द्वौ परिधौ इति मन्त्रमंतामः ॥

अग्नीन्परिस्तीर्य पाणिप्रक्षालनादि कर्म प्रतिपद्यते ।

यथार्थं पात्रप्रयोगः । १४ ।

तत्राग्निहोत्रहवण्या मह कुम्भः प्रयोज्यः षड्भिः कपालैः मह भर्जनार्थं
कपालं पात्रोन्वाये द्वे पात्रौ शरावशेति विशेषः । यावद्रूपमेव परस्मि-
न्कर्मणि पित्र्यधर्मकर्मणं ततो ऽन्यत्सर्वं प्रकृतिवदेवेति द्रष्टव्यम् ॥

निर्वपणकाले सर्वतो वेदिं परिश्रित्योत्तरण द्वारं
कृत्वा दक्षिणतः प्राचीनावीती हवींषि निर्वपति ।
उत्तरतो वा । यज्ञोपवीती सोमाय पितृमत इति
यथासमाम्नातम् १५ ।

उत्तरस्यां सक्त्यां द्वारं कृत्वा परितो वेदिं कटादिभिर्वेष्टयित्वा ततोऽग्रेण गार्हपत्यमवस्थिताच्छकटात्याच्या वा तयोरेव दक्षिणतो निर्वपति । दक्षिणार्धाच्छकटस्येत्यपरम् । तथोत्तरत दति ॥ यथाममानं सोमाय पितृमते षट्कपालं पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्यं चेति त्रीणि । यवमयाः सर्वे यवान्संयुत्युत्तरचानुनाशत अग्नीषोमौ विकाराश्च । तेन षोणमासतन्तं भवति ॥

अथैकेषाम् सोमाय पितृमत आज्यं पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यः षट्कपालं* पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो धाना अग्नये कव्यवाहनाय यमाय वा मन्यं यमायाङ्गिरस्वते पितृमते । १६ ।

आज्यमुपांगुयाजधर्मकम् । मन्त्रस्वाग्नेयविकारः । समानमन्यत् । मन्य-
द्वतास्मिन् विकल्पन्त अग्निः कव्यवाहनः यमः कवलः सगुणश्चेति ॥

उदकुम्भः प्रोक्षणीभाजनं भवति । १७ ।

कुम्भ एव प्राक्षण्यः संस्क्रियन्तं स्थायन्ते च ॥

प्रोक्षण्युद्रेकेण यवान्संयुत्य त्रिष्फलीकृतांस्तण्डुलान्विभागमन्त्रेण विभज्य धानार्थान्निधायेतरान्पिष्टानि कृत्वा दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य षट्कपालान्युपधाय दक्षिणाग्नौ प्रथमेन कपालमन्त्रेण धानार्थं कपालमधिप्रयति । १८ ।

* The MSS. read षट्कपालः, but the following accusative वन्यं requires षट्कपालं.

उद्रेकः शेषजलम् । तेन यवान्मिश्रयित्वावहन्ति । ततः प्राकृष्णा-
जिनादानात्कृत्वा विभागस्यावृता पुरोडाशार्थान्विभज्य पिनाष्टि ।
कपालमधिश्रयति उपदधानीत्यर्थः ॥

अधिश्रयणकाले ऽधिश्रयणमन्त्रेण तण्डुलानोप्य बहु-
रूपा धानाः करोति । १९ ।

बहुवदूहो ऽधिश्रयणमन्त्रस्य बहुवदृत्पत्तेर्धानानां मन्त्रममवाये ऽपि
बहुत्वाविशेषाच्च किं च तण्डुलानोप्येति वचनात् तेषां बहुत्वाच्च ।
बहुवदेवोदस्य धानाम् न्यायः । अन्ये तु हविर्द्विवाद्वाद्बहुवन्ति ॥
तत्र प्रथमादीन्यर्थलुप्तानि निवर्तन्ते । पर्याश्रयणं तु स्वेनाग्निना
क्रियते ॥ पाकविशेषेण शुक्रकृष्णादिभावात् बहुरूपा भवन्तीत्यर्थः
अहोरात्राणामभिजित्या इति लिङ्गात् ॥

विदह्यमानाः परिशेरत इति विज्ञायते । २० ।

ताः प्रथममीषत्यकाः मन्व्यो ऽत्रैवौदामनादह्यमानाः परिशेरते न
तु विदाहभयात्तदानीमेवोदामयंदित्यर्थः । तथा च भारद्वाजः ता
अत्रैव विदह्यमानाः परिशेरत आ हविषामुदासनादिति ॥

इति त्रयोदशी कण्डिका ।

संप्रैपकाले पत्नीवर्जं संप्रेष्यति । १ ।

पत्नीकायं सर्वमपि निवर्तते न पत्न्यन्वास्त इति श्रुतेः । गृहेस्वामी-
नाज्यमवेवत इति मत्याषाढः ॥

आज्यग्रहणकाल उत्तरेण गार्हपत्यं चतुर्गृहीतान्या-
ज्यानि गृह्णाति । २ ।

चतुर्गृहीतान्याज्यानीत्ययमवमृष्टये व्याख्यातः । उत्तरेण गार्हपत्यमाज्यं
प्रत्याहृत्य गृह्णाति ॥

प्रोक्षणीनामभिमन्त्रणादि कर्म प्रतिपद्यते । ३ ।

गतः ॥

स्तरणकाले बर्हिषा त्रिः प्रसव्यं वेदिं स्तृणन्पर्येति । ४ ।

प्रस्तरकर्मवर्जमा स्तरणात्कृत्वा सर्वं बर्हिषादाय सर्वा वेदिं त्रिर्मन्त्रेण
संस्तृणन्प्रसव्यं पर्येति । अत्रिणितृष्टि च सुष्टिम् ॥

श्रौद्धवान्धारयमाणस्त्रिरस्तृणन्प्रतिपर्येति । ५ ।

स्तरणार्थमुद्धूयमाने बर्हिषि ये ऽवशिष्टास्त श्रौद्धवाः ॥

श्रौद्धवः प्रस्तरः । ६ ।

श्रौद्धवमय एव प्रस्तरो भवेत् ॥

प्रस्तरस्य ग्रहणसादने तूष्णीम् । ७ ।

तमेव प्रस्तरमस्मिन्काले तूष्णीं गृह्णीत्वा तस्मिन्पवित्रे अपिष्टज्य
सादनकाले तूष्णीमेवासादयति ॥

न विवृती । ८ ।

गतः ॥

द्वौ परिधी परिदधाति । ९ ।

• कौ द्वौ ॥

मध्यमेत्तरौ । १० ।

तेन द्वौ परिधी परिदधातीति ब्राह्मणव्याख्येयमिति द्रष्टव्यम् ।
याजमाने तु परिधी दधामौत्सूहः । तथाग्रीत्परिधौ यज्ञस्य पाथ
उपसमिहि यज्ञमानं प्रथतमित्यूह्यानि ॥

सर्वान्वा । ११ ।

गतः ॥

यदि सर्वानावाहनकाले परिधीरपोर्ष्विति वाभि-
ज्ञाय दक्षिणं मध्यमे परिधावुपममस्येत् । १२ ।

सर्वपक्षे त्वावाहनकाले वा सोमस्य पितृमतः पुरोऽनुवाक्यायां
परिधीरपोर्ष्विति शब्दं श्रुत्वा वा दक्षिणमपि मध्यमेन मह
निदध्यात् ॥

उद्दासनकाले धाना उद्दास्य विभागमन्त्रेण वि-
भज्यार्धा आज्येन संधेति । १३ ।

धानास्त्रिभिमन्त्रणादिमन्त्राणां बह्वदूहः पूर्ववत् तथा धाना उद्दा-
स्येति वचनाच्च । तत्रोद्दासनमन्त्रस्याद्ययोः पदयोर्निङ्गविवेकाधात्तोपः
न वा प्रथमपदस्य चोदितप्रयत्नाभावे ऽपि पच्यमानानां प्रथमनुत्वसं-
भवात् । तथा चरुपरिवापयोगेऽपि द्रष्टव्यम् । धानास्त्रिद्वयास्य विभज्य

याः पितृणां बर्हिषदां ता द्वितीयस्यां पात्र्यां तृष्णीं प्रतिष्ठाप्याञ्जेन
मिश्रयति ॥

अर्धाः पिष्टानामावृता सक्तून्कृत्वाभिवान्यायै दुग्ध-
स्यार्धशरावे सक्तूनेाप्यैकयेसुशलाकयेसुकारुडेन वा
दक्षिणामुखस्त्रिः प्रसव्यमनारभ्योपमन्यति । १४ ।

अभिवान्या व्याख्याता काण्डशलाके च । तस्या दुग्धस्यार्धशरावे
शरावार्धपरिमिते दुग्धे सक्तूनेाप्य तस्मिन्नित्तुकाण्डं शलाकां वा रज्ज्वा
बद्धावधाय मातादनन्वारभमाणो रज्ज्वा मन्यति ॥

शलाकास्थं मन्यं कृत्वैकैकशो हवींष्यासादयति । १५ ।

अथ धानालंकरणे देवो वः मविता तप्तयः स्येत्यूहः । शलाकास्थं
मन्यं कृत्वा यथा शलाकायां मन्यन्तिष्ठति तथा शलाकां शरावे
चिपेदित्यर्थः । हविषामामादने प्रियेणेत्यावृत्तिः ॥

दक्षिणतः कशिपूपवर्हणमाञ्जनमभ्यञ्जनमुदकुम्भमि-
त्येकैकश आसाद्य वेदं निधाय सामिधेनीभ्यः प्रति-
पद्यते । १६ ।

कशिपादि व्याख्यातं पिण्डपितृयज्ञे ॥

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानुब्रूहीति
संप्रेष्यति । १७ ।

प्राकृतस्यायं संप्रेषस्य प्रत्यावायः न तृषः ॥

एकां सामिधेनीं चिरन्वाह । उशन्तस्त्वा हवामह
इत्येताम् । १८ ।

हेतेति शेषः ॥

एकामनुयाजसमिधमवशिष्य समश इध्मं चैधं विभज्य
चिरादधाति । १९ ।

चैधमिति त्रिस्यष्टार्थम् ॥

समानमा प्रवरात् । २० ।

गतः ॥

नार्पेयं वृणीते न होतारम् । २१ ।

अग्निर्देवो हेतेत्यादि मानयान्तं निवर्ति ॥

आश्राव्याह सीद हेतरिति । एतावान्प्रवरः । २२ ।

! इत्यध्वर्युरवस्थायाश्राव्यार्षयस्याने मोद हेतरित्वावदाह ।
तत्रार्पेयाभावात् देवाः पितर इत्यस्य निवृत्तिर्याजमान एव दर्शिता ॥

अपवर्हिषः प्रयाजानिष्ट्वा जीववन्तावाज्यभागौ
यजति । २३ ।

चौनिष्ट्वा पञ्चमार्थमधर्मौपश्रतस्य समानयते ॥

आ नेो अग्ने सुकेतुना रयिं विश्वायुपोपमम् । मार्डीकं
धेहि जीवसे ॥ त्वं सोम महे भगं त्वं यून ऋतायते ।
दक्षं दधासि जीवस इति जीववन्तौ । २४ ।

गतः ॥

अत्र वेद्याः परिश्रयणश्लोके समामनन्ति । २५ ।

निर्वपणकाले ऽत्र वा परिश्रयति ॥

इति चतुर्दशौ कण्डिका ।

विस्रस्य यज्ञोपवीतानि प्राचीनावीतानि कुर्वते ।
विपरिक्रामन्त्यृत्विजः । विपरिहरन्ति सुचो हवींषि
परिश्रयणानीति । १ ।

अथ सर्वे यज्ञोपवीतकृतानां वाममां सूत्राणां वा गन्थीन्विस्रस्य
प्राचीनावीतानि कृत्वा गृथ्नीयुः । व्यत्ययेन परिक्रामन्ति च । ये
दक्षिणतस्त उत्तरतो गच्छन्ति ये त्वत्तरतस्ते दक्षिणत इत्यर्थः ।
तत्राग्नेणाहवनीयं पितृयज्ञस्य संचरो भवतीति भारद्वाजः ॥ अलि-
गृहणं यजमानस्याप्युपलक्षणं ब्रह्मयजमानावित्येक इति लिङ्गात् ॥
तथा सुगादीन्यपि व्यत्ययेन हरन्ति । तत्र सुगधविषोर्विपरिहरणमेव
दर्शयति ॥

दक्षिणेन जुहूमुपमृतं सादयति । दक्षिणेनोपमृतं
ध्रुवां दक्षिणेन पुरोडाशं धानास्ता दक्षिणेन मन्यम् । २ ।
एवं कृत्वा परिश्रयणेषु पौरुष्यं पश्चाद्हरति पाश्चात्त्यं च पुरस्तात् ।
एवं दक्षिणात्पोदीच्योर्मिथः ॥

समानत्र जुह्वषट्कपालौ । ३ ।

जुह्वः पुरोडाशश्च सर्वकालमेकत्रैव स्थाने भवतः ॥

ब्रह्मयजमानावित्येके । ४ ।

ब्रह्मयजमानौ वा समानत्र भवतः जुह्वषट्कपालौ तु त्रिपरिहरन्त्ये-
वेत्यर्थः ॥

षडवत्तः पञ्चावत्तिनां पञ्चावत्तश्चतुरवत्तिनाम् । ५ ।

याग इति शेषः ॥

संभिन्दन्पुरोडाशस्यावद्यति । ६ ।

संभेदः संकरः । प्रकृतिवद्वदानदेशानां नामंकरो भवतीत्यर्थः ॥

द्विः प्रथमस्यावद्येत्यञ्चावत्तिनः । ७ ।

त्रिष्वपि वत्यमाणेषु यागेषु प्रथमाद्द्विपो द्विरवद्येत्यञ्चावत्तिनः
षडवत्तत्वाय ॥

जुह्वामुपस्तीर्य सोमाय पितृमते ऽनु स्वधेति संप्रे-
ष्यति । ८ ।

अनु स्वधेत्यनुवाक्यां संप्रेष्यति ॥

सकृत्पुरोडाशस्यावद्यति सकृद्दानानां सकृन्मन्यस्य । ९ ।

त्रिभिरेतैरवदानैरूपस्तरणाभिघारणाभ्यां च चतुरवत्तिनः पञ्चावत्तं
संपद्यते । पञ्चावत्तिनः षडवत्तत्वं प्रथमस्य द्विरवदानादिति द्रष्टव्यम् ।
तत्र मथादेव सकृत्सकृद्वदानं यागत्रये ऽपि । प्रत्यभिघारणं त्वन्त-
यागे एव भवति ॥ धानाम् तु मा भेः संविश्याः मा ते हिंस्रीरिति
पदानां बहुवद्बुद्धः यथा मा भैष्ट संविशध्वं मा वो हिंसिष्टेति ।
केषिन्नु भरतमुद्धरतेमनुषिञ्चतेति च कुर्वन्ति ॥

दक्षिणतो ऽवदायाभिघार्योदङ्कुतिक्रम्य दक्षिणामुख-
स्तिष्ठन्ना स्वधेत्याश्रावयति । १० ।

दक्षिणतो ऽवदाय दक्षिणतः स्थित इत्यर्थः । तत्राश्रावयेत्यस्य स्थाने
स्वधाकारः । तेनो आश्रावयेति पने ओ स्वधेति भवति ॥

अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति । सोमं पितृमन्तं स्व-
धेति संप्रेष्यति । ये स्वधामह इति यजति । स्वधा
नम इति वपट्करोति । ११ ।

गताः ॥

स्वधाकारं तु प्रतिपिध्य बह्वृचवाजसनेयिनामाश्रुत-
प्रत्याश्रुतान्येव विदधाति । १२ ।

श्रुतिरिति शेषः ॥

द्वे पुरोऽनुवाक्ये अन्वाह । १३ ।

सर्वेषु यागेषु द्वे अन्वाह ॥

अचमुक्त्वा प्रणौति । अपरामुक्त्वा प्रणौति । १४ ।

द्वयोरप्यनुवाक्ययोः प्रणवः कार्य इत्यर्थः ॥

त्वं सोम प्रचिकित इत्येता आस्माता भवन्ति । १५ ।

याज्यानुवाक्या इति शेषः ॥

एका याज्या । १६ ।

याज्यास्त्रैकैका भवन्ति ॥

अग्निघात्ताः पितर इत्येषा ॥ ये अग्निघात्ता ये ऽन-
ग्निघात्ता अंहोमुचः पितरः सोम्यासः । परे ऽवरे मृतासो
भवन्तो ऽधिद्रवन्तु ते अवन्त्वस्मान् ॥ वान्यायै दुग्धे
जुषमाणाः करम्भमुदीराणा अवरे परे च । अग्निघात्ता
ऋतुभिः संविदाना इन्द्रवन्तो हविरिदं जुपन्तामिति
पितृभ्यो ऽग्निघात्तेभ्यः । १७ ।

गतः ॥

उपांशु परिश्रिते पितृयज्ञेन चरन्ति । १८ ।

पुनःपरिश्रितवचनमादरार्थम् ॥

एतेनैव कल्पेन पितृन्वर्हिषदो यजत्यग्निघात्तान् । १९ ।

यो ऽयं सोमस्य पितृमतेा याग उक्तः स्वधाकारोदगतिक्रमणादि-
रेतेनैव पितृन्वर्हिषदो यजति पितृनाग्निघात्तांश्चैत्यर्थः ॥

अग्निं कथ्यवाहनं स्विष्टकृदर्थं यजति । २० ।

एतेनैव कल्पेनेत्येव तस्यापि पितृत्वाग्निघात् । तत्राश्रयं कथ्यवाहनाय
स्विष्टकृते ऽनु स्वधति तु कल्पान्तरकाराः । यदा त्वग्रयं कथ्यवाह-
नाय मन्यः तदापि स्विष्टकृदर्थं द्वितीयां ऽग्निः कथ्यवाहना भवत्येव ॥

यां देवतां यजेत्त हवियः प्रथममवदानमवद्यति । २१ ।

इज्यमानाया देवताया हवियः प्रथममवदाय तत इतराभ्यामुत्पत्ति-
क्रमेणावद्यति ॥

स चावदानकल्पः । २२ ।

पुरोडाशेऽग्न्यायामुक्तस्त्रिभ्यो ऽवदानकल्पः स एवोत्तरयोरपि हविषो-
रित्यर्थः । यदा तु सोमाय पिहमत आच्यं तदा पञ्चगृहीतेन
षड्गृहीतेन वा ध्रौवेण सोमं पिहमन्तमिष्ट्वा ततो ऽन्यैवावृता
हविर्भिर्यजति ॥

मन्य इडामवद्यति मन्यं वैव । २३ ।

इडावदानकाले मन्यं किञ्चिदिडामनद्यति सर्वमेव वा मन्यमित्यर्थः ।
यथा षडाद्यानोडामवद्यति षड्भ्यो वेत्यादि तथा मन्यादिडाम-
वद्यति ॥ मन्यं वेत्तिव कन्यान्तरकाराः । तत्रैव मन्ये इतराभ्यां
हविर्भामिडामवद्यति । मन्यमेव वा केवलं नेतरे हविषो इत्यपरे ।
तत्र त्वितरयोर्हविषोरिडाभ्रंशनेन दोषः ॥

मन्यं होत्र आदधाति । २४ ।

अवघ्नेण सर्वभवा इति वक्ष्यति । तेनोपहृतामिडां मन्यवर्जं भक्षण-
मन्त्रेणावधाय तं मन्यांशं होतृहस्त आदधाति ॥

तं होतावजिघ्रति । २५ ।

इति पञ्चदशौ कण्डिका ।

ब्रह्माध्वर्युरग्नीद्यजमानश्च । १ ।

तं होतृहस्तस्यमेव यथोक्तेन क्रमेणावजिघ्रन्ति । तेनैव मन्त्रेण ततः
प्रस्तरे मार्जयन्ते ॥ अथवा प्रतिपन्त्यन्तरमेतद्वैशेषिकं मन्यस्य । न

लिङ्गाशेषः । तथोत्कर्षमप्यस्य पत्ते वृक्ष्यति । अत्रैके भक्षणेत्यादिना ।
 सत्याषाढस्याह मन्यमवघ्राणार्थं परिश्रियेडाभिति । तेन मार्जनात्के
 लृष्णौमवजिघ्रन्ति प्राशित्रावघ्राणे त्वभ्यवनयनमन्त्रो ऽर्थलोपनिवृत्तः ।
 प्राशननाभ्यभिमर्शनमन्त्रावपि सिङ्गविरोधादित्येके ॥

अपि वा न यजमानः । २ ।

गतः ॥

समशो वा प्रतिविभज्यावघ्रेण भक्षयित्वा बर्हिषि
 लोपान्निमृजन्ते । ३ ।

विभज्य वा मन्यं स्वस्वमंशमादायावजिघ्रन्ति ॥

उदकुम्भमादाय यजमानः शुन्धन्तां पितर इति त्रिः
 प्रसव्यं वेदिं परिपिञ्चन्पर्येति । ४ ।

वेद्यां मादितमुदकुम्भमादाय परिपिञ्चति । सकृन्मन्त्रः ॥

निधाय कुम्भमया विष्टा जनयन्कर्कराणीति त्रिरप-
 रिपिञ्चन्प्रतिपर्येति । ५ ।

निधायैव कुम्भमपरिपिञ्चन्प्रतिपर्येति न तु हस्तस्य कुम्भमित्यर्थः । नन्वेवं-
 मसंभवादेवापरिषेकमिद्धेरनर्थकः प्रतिषेधः । सत्यमनर्थकः । तथापि
 लौकिक एवायमुक्तिप्रकारो वैचित्र्याय कृत इत्यलमतिनिबन्धेन ॥

हविःशेषान्संश्लोभ्याय* पिण्डान्कृत्वा तिसृषु सक्तिषु

* Thus all MSS., instead of संश्लोभ्याय (if Rudradatta's explanation should be correct).

निदधाति पूर्वस्यां दक्षिणस्यामपरस्यामिति । एतत्ते
ततासौ ये च त्वामन्वित्येतैः प्रतिमन्त्रम् । ६ ।

हविःशेषान् सर्वमण्डेडापत्ते द्वौ इतरथा चीन् ॥ मंज्ञान्नाय मंप्रोत्पूर्वा
मनतिर्मर्दने द्रष्टव्यः । रत्नयोगविशेषः । नलोपश्चान्दमः । मंप्रमृद्येति
यावत् ॥

चीन्परान्पितृनन्वाचष्टे । पष्ठं प्रथमे पिण्डे । पञ्चमं
द्वितीये । चतुर्थं तृतीये । ७ ।

प्रपितामहात्परानपि चीन्पितृन्प्रातिलोम्येन त्रिषु पिण्डेष्वन्वाचष्टे
पित्रादिकीर्तनानन्तरं कीर्तयति नामभिरेव तेषामपि नानामगृहीतं
गच्छतीति वचनात् । तद्यथा एतत्ते तत रुद्र त्रिणो ये च त्वाम-
न्वित्यादि । केचित्तु परान्पितृन् प्रपितामहस्य प्रपितामह प्रपितामहस्य
पितामह प्रपितामहस्य ततेत्यन्वाचचते ॥

उत्तरस्यां सक्त्यां रिप्तलेपं निमृज्यात्र पितरो यथा-
भागं मन्ध्वमित्युक्त्वा दक्षो निष्क्रम्य सुमंहशं त्वा वय-
मित्यैन्द्र्यर्चाहवनीयमुपतिष्ठन्त ऐन्द्रीभ्यां वा । ८ ।

रिप्तलेपं हस्ते लिप्तं पिण्डलेपं निमृज्यात्र पितर इत्याह यजमानः ।
तत उदङ्निष्क्रमणादि सर्वेषाम् ॥

आ तमितोरुपस्थायाश्चन्मीमदन्त हति पङ्क्त्या
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । ९ ।

आवदन् ऋक्मन्त्रास्यन्ति तावदैन्द्रा ऐन्द्रीभ्यां वाभ्यासेनाहवनीय-
सुपस्याय ततो गार्हपत्यसुपतिष्ठन्त ॥

एतयैव परिश्रितं प्रविशन्ति । १० ।

एतयैव पङ्कग परिश्रितं वेदिदेशं प्रतिशन्ति ॥

अर्चके भक्षणपरिषेचने समामनन्ति । ११ ।

मन्यावघ्राणवेदिपरिषेचने अत्र वा क्रियेते ॥

अवघ्रेण सर्वभक्षाः । १२ ।

प्राशित्रं डायजमानभागा अण्वघ्रेणैव भक्ष्याः न केवलं मन्य इति ॥

आञ्जनादि पिण्डपितृयज्ञवदा पङ्क्त्याः । १३ ।

यदन्तरिक्षमिति पङ्कग गार्हपत्यापस्यानान्तरिक्षमिति ॥

यदन्तरिक्षमिति पङ्क्त्या पुनरेति । १४ ।

पुनः परिश्रितमेति ॥

विस्वस्य प्राचीनावीतानि यज्ञोपवीतानि कुर्वते ।

विपरिक्रामन्त्यृत्विजः । विपरिहरन्ति सूचः । १५ ।

येषां पूर्वं विपर्यासः तानि सर्वाणि यथापूर्वमेव कुर्वन्ति ॥

अपकर्षन्ति परिश्रयणानि । १६ ।

परिश्रयणानि त्वपनयन्त्येव । ततो ऽन्वाहार्यं दत्त्वा ब्रह्मन्प्रस्थास्याम
इति प्रतिपद्यते ॥

औपभृतं जुह्वामानीयापवर्हिषावनूयाजौ यजति ।
देवौ यजेति प्रथमं संप्रेष्यति । यजेत्युत्तरम् । १७ ।

व्याख्यातो ऽयमवमृथे ॥

सूक्तवाकं प्रति निवीतानि कुर्वते । १८ ।

सूक्तवाकप्रैषप्रभृत्या तत्समाप्तिर्निवीतानि कण्ठावलम्बितानि कुर्वन्ति ।
ततः परं तु यज्ञोपवीतान्नेव सूक्तवाकं प्रतीति वचनात् ॥

न पत्नीः संयाजयन्ति । १९ ।

पत्नीसंयाजाभावे ऽपि गच्छत्येवाध्वर्युः पश्चात् । स्रुचौ च स्फो
सादयित्वा संपत्नीथं पत्न्या त्रिणा जुहोति उपरिष्ठात्पिष्टलेपफली-
करणहोमाभ्यां पत्नीसंयाजानङ्गत्वान्तेषाम् ॥

न समिष्टयजुर्जुहोति । २० ।

समिष्टयजुर्भावे ऽपि बर्हिः प्रहियते कालोपलक्षणत्वान्तस्य ॥

सर्वमन्यत्क्रियते । २१ ।

अतो ऽन्यत्सर्वं ब्राह्मणतर्पणान्तं क्रियते । तत्र भर्जनकपालविमोके
यद्दुर्भे कपालं तदपि व्रते इत्तूहः ॥

संतिष्ठते पितृयज्ञः । २२ ।

गतः ॥

इति षोडशी कण्डिका ।

इति चतुर्थः पटलः ॥

प्रतिपुरुषमेककपालान्निर्वपति यावन्तो यजमानस्या-
मात्याः सस्त्रीकास्तावत एकातिरिक्तान् । १ ।

व्याख्यातो ऽयं कर्मपात्रविधौ ॥

यावन्तो गृह्याः स्मस्तेभ्यः कमकरमिति निरुष्य-
माणेषु यजमानो जपति । २ ।

गतः ॥

तूष्णीमुपचरिता भवन्ति । ३ ।

सर्वमेवेषां तन्त्रं तूष्णीकं भवति । तत्र यावन्तः पुरोडाशमंधागिनः
पदार्था होमाश्च तावन्त एव क्रियन्ते । यथा विद्वत्याग्नीपरिस्तर-
णानाहत्य वेदं कृत्वाग्नीपरिस्तरार्थं पाणी प्रक्षान्य पुरोडाशार्थानि
पात्राणि स्रवाञ्छान्दियां च प्रयुञ्च्य पवित्रं कृत्वा पात्राणि संमृश्य
प्रोक्षनिर्वापादीनि ॥

उत्तरार्धं गार्हपत्यस्याधिश्यति । ४ ।

गतः ॥

तानभिघार्यान्भिघार्यं बोद्धास्यान्तर्वेद्यासाद्य पशूनां
शर्मासीति मूते समावपति । ५ ।

आयलेपं निनीयाञ्चं निरुष्य पुरोडाशानुद्वास्यामंक्रतायां वेद्यामामा-
दद्यति । ततो मूते क्षिपति । धान्याद्यावपनार्थस्तरणपुञ्जो मूतम् ॥

मूतयोर्मूतेषु वा । ६ ।

गतः ॥

कोशापिधानेन हरन्तीत्येकेषाम् । ७ ।

वस्त्रादिनिधानार्था वेवादिमयः पेटकादिः कोशः । तस्यापिधाने
वाममोष्य हरन्ति ॥

एक एव रुद्रो न द्वितीयाय तस्य इति दक्षिणाग्नेरे-
कोल्मुकं धूपायङ्गरति । ८ ।

एकं अद्वितीयमुल्मुकमेकोल्मुकं मन्त्रवर्णात् । धूपायत् धूमायमानम् ॥

उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं गत्वाखुस्ते रुद्र पशुरित्याखूत्कर
एकं पुरोडाशमुपवपति । ९ ।

सर्वं गच्छन्वृत्विजो ऽमात्याश्च । आखुभिरवटादुन्कीर्णाः पांसवः
आखूत्करः ॥

असौ ते पशुरिति वा द्वेष्यं मनसा ध्यायन् । १० ।

एदि शत्रुमान्यजमानः स्याद्द्वैष्टि च तं तदा मनसा ध्यायन्नाम
निर्दिशति देवदत्तस्ते पशुसं जुपस्यति ॥

यदि न द्विष्यादाखुस्ते पशुरिति ब्रूयात् । ११ ।

यदि दयालुः मन्त्रमपि शत्रुं न द्विष्यात्तदापि पूर्वतर एव विधिग-
खुसं रुद्र पशुरिति ॥

चतुष्पथ एकोल्मुकमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य सर्वेषां
पुरोडाशानामुत्तरार्धात्सकृत्सकृद्वदाय मध्यमेनान्त-
मेना वा पलाशपर्णेन जुहोति । १२ ।

इति मन्त्रदशो कण्डिका ।

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्वाम्बिकया तं जुषस्व
स्वाहेति भेषजं गव इत्येताभ्यां चातुष्यथमग्निं परिषि-
ञ्चति । अवाम्ब रुद्रमदिमहीति यजमानो जपति । १ ।

गताः ॥

त्यम्बकं यजामह इति त्रिः प्रदक्षिणमग्निं परियन्ति
। २ ।

परियन्त्यमात्याः मयजमानपत्नीकाः स्त्रियश्च ॥

त्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पतिवेदनम् । उर्वारुकमिव
बन्धनादितो मुक्षीय मा पतेरिति यजमानस्य पति-
कामा परीयात् । ३ ।

यदि स्याद्यजमानस्य कन्या पतिकामा माथनेन मन्त्रेण परीयात् ।
यस्य कस्य च पतिकामा स्यादित्येकं यजमानस्यैत्यपरमिति तु
भारद्वाजः ॥

ऊर्ध्वान्पुरोडाशानुदस्य प्रतिलभ्य त्यम्बकं यजामह
इति यजमानस्याञ्जलौ समोष्य भग स्थ भगस्य वां
क्षसीयेत्यपादायैतेनैव कल्पेन त्रिः समावपेयुः । ४ ।

सर्वे ते पर्येतागः प्रत्येकमेकैकं पुरोडाशमादाय तानूर्ध्वमाकाशे
उत्क्षिप्य पुनर्गृहीत्वा परिगमनमन्त्रेण यजमानस्याञ्जलौ समोष्य
भग स्येति पुनः स्वस्वमपादत्ते । एवं त्रिः कुर्वन्ति ॥

*पतिकामा याश्चैवं समावपेयुस्तथैव मन्त्रं संन-
मयत्यः । ५ ।

था सा यजमानस्य कन्या पतिकामा तस्याश्चाञ्जलावेवमेव चिः
समावपेयुः । समावपनमन्त्रं तु सापि पूर्ववत्संनमय्य वदनौत्यर्थः ।
संनमयत्यः संनमयत्येत्यर्थः ॥ भारद्वाजश्चाह पतिकामाया अपि समा-
वपेयुरिति ॥

परीत्यपरीत्य समावपन्तीत्येके । ६ ।

प्रथमपर्यायवदन्तरयोरपि पर्याययोः परिगमनस्यायमुभयत्र विकल्पः ॥

तान्मूते समावपति मूतयोर्मूतेषु वा । ७ ।

यदापि कोशापिधानेनाहतास्तदापि मूत एव समावपत्यध्वर्युः ॥

एष ते रुद्र भाग इति वृक्ष आसजति वृक्षयोर्दृष्टेषु
वा । ८ ।

आसजति मूते स्थापयति । यदा द्वे बह्वनि वा मूतानि तदापि
बहुध्वामजति । अतीहीति मन्त्रान्तः ॥

अपि वा मूतयोः समोप्य विवधं कृत्वा शुष्के स्थाणौ
बल्मीकवपायां वावधायवततधन्वा पिनाकहस्तः कृत्ति-
वासेमिति चिरवताम्यन्ति । ९ ।

* The interpretation of the commentator would require
पतिकामायाश्चैवं written as one word, but his interpretation is
ungrammatical. The passage is to be translated: 'The girls
who long for a husband put down (their cakes) in the same way,
modifying the mantra in the manner aforesaid,' but not: 'In
behalf of such a girl, they put down (the cakes) modifying etc.'

दयोरेव मूतयोः क्षिप्त्वा ते च विवधुस्त्विते कृत्वा विवधेनैव व्याणौ
वल्मीकवपायां वा मन्त्रेणावदधाति । विवधो नाम स्कन्धबाह्वः
साधनविशेषः येन गोपालाः क्षीरभाण्डानि वहन्ति । ततः सर्वे
ऽवततधन्वेत्यावर्तयन्तस्तावन्निहच्छामास्तिष्ठन्ति यावत्ताम्यन्ति । एवं
त्रिः कुर्वन्ति ॥

अपः परिपिच्याप्रतीक्षास्तूष्णीमेत्यैधो ऽस्येधिपीम-
हीत्याहवनीये समिध आधायापो अन्वचारिपमित्यु-
पतिष्ठन्ते । १० ।

अपः परिपिच्य परितो मूतमत्रस्त्रावयित्वा । व्याख्यातः शेषः ॥

इत्यष्टादशौ कण्डिका ।

आदित्यं घृते चरुं पूर्ववन्निर्वपति । १ ।

तेष्वेवाग्निष्वादित्यं निर्वपति । पूर्ववदित्यग्न्याधेयादित्यवत् सप्तदश
सामिधेन्यसुतुर्धाकरणकाल इत्यादिविधिनेत्यर्थः । वरस्तु नेष्यते
दक्षिणात्करवचनात् । तथान्यत्र वरदानादित्येव भारद्वाजः ॥

अश्वः श्वेतो दक्षिणा । २ ।

गतः ॥

गौर्वा श्वेतः श्वेतन्यङ्गो वा । ३ ।

सर्वश्वेतः श्वेतचिह्नमात्रो वा पुंगवः ॥

सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते । ४ ।

गतः ॥

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेच्चक्षुष्कामो बार्ह-
स्पत्यं चरुं ब्रह्मवर्चसकाम ऐन्द्रं पशुकामः सारस्वतं
प्रजाकामः पौष्णं प्रतिष्ठाकामः । ५ ।

एतान्यादित्यस्य काम्यान्यनुनिर्वाप्यानि कामानुसारेण कर्तव्यानि ।
किमेतानि कामवज्रत्वे समुच्चीयन्ते । नेत्याह ॥

एतेषां यत्कामयेत्तदनुनिर्वपेत् । ६ ।

एतेषां इविषां यमिच्छेत्तमेवानुनिर्वपेत् । न ततो ऽधिकमित्यर्थः ॥

सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते । ७ ।

गतः ॥

संतिष्ठन्ते साकमेधाः । ८ ।

आदित्यान्ते संतिष्ठन्ते काम्यत्वादनुनिर्वाप्याणाम् ॥

अत्र पौर्णमास्येष्टोन्दनादि पूर्ववन्निवर्तनम् । सर्वं
वा वापयेत् ॥ मन्त्रादिर्विक्रियते । यो अस्याः पृथि-
व्यास्त्वच्चि निवर्तयत्योपधीः । अग्निरीशान ओजसा
वरुणो धीतिभिः सह । इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः सह ॥
अग्निस्तिग्मेनेति समानम् । ९ ।

व्याख्यातो ऽयं वरुणप्रघासेषु ॥

इत्येकेनविंशौ कण्डिका ।

इति पञ्चमः पटलः ॥